

İKTİSAT ve MALİYE

PLÂNLİ DÖNEMDE FİYAT HAREKETLERİ

Doç. Dr. Gürgân ÇELEBİCAN

1. *GİRİŞ*: Fiyatlar genel düzeyinin sürekli olarak ve önemli sayılabilecek oranlarda yükselmesi, her ülke için gerek iktisadî gerekse toplumsal açıdan sakıncalı sonuçlar yaratır. Enflasyon olayının doğurduğu bu sonuçların başlıcaları,

a) iktisadî kaynakların daha az verimli alanlarda kullanılması, dolayısıyla kaynakların israf edilmesi,

b) ülkedeki gelir dağılımının kötüleşmesi, ulusal gelirin kişiler ya da toplumsal gruplar arasında daha adaletsiz biçimde paylaşılması,

olarak özetlenebilir. Başka bir deyişle enflasyon, ekonomideki üretim ve bölüşüm etkinliğini azaltan etkiler meydana getirir.

Az gelişmiş ülkelerdeki iktisadî yapının, fiyatlar genel düzeyinde ortaya çıkabilecek sürekli ve büyük oranlı yükselmelere karşı direncinin zayıf olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle, gelişme sürecine girmiş olan ülkelerdeki fiyat artış oranları, gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerdekilerine göre daha yüksektir. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerin enflasyonla savaşmak için yararlanabilecekleri olanaklar oldukça sınırlıdır. Enflasyoncu baskıların daha kolaylıkla ortaya çıkabildiği bir iktisadî ortamda, enflasyona karşı kullanılacak olanakların yetersizliği ya da göreceli etkisizliği gelişmekte olan ülkeleri yurtiçi parasal dengeyi koruma konusun-

(*) Bu yazıyı yayınlanmadan önce okuyan ve benimle tartışan arkadaşım Dr. Ahmet Y. Gökdere'ye bir kez daha teşekkür etmek isterim. Yazıdaki eksiklerin ve kusurların sorumluluğu hiç kuşkusuz yazara aittir.

da güç duruma sokmaktadır. Gerçekten de enflasyon, uzun dönemde iktisadî kalkınmayı yavaşlatan ya da yozlaştıran etkiler yaratmakta, buna karşılık, özellikle ilerlemiş enflasyonları iktisadî kalkınma hızını düşürmeden durdurmak güç olmaktadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde enflasyoncu eğilimlerin erken teşhisi ve iktisadî kalkınmaya zarar vermeyecek biçimde alınacak tedbirlerle ortadan kaldırılması büyük önem taşımaktadır.

Bu görüş, birinci «Plân Hedefleri ve Stratejisi»nde de benimsenmiş bulunmaktadır. Sözü edilen belgenin 7. ci maddesinde, «Bazan çok câzip görünümlü bir cebri tasarruf vasıtası olan enflasyondan sakınmak gerekir. Enflasyon yoluyla cebri tasarruf, sosyal adalet ilkelerine aykırı sonuçlar doğurduğu gibi, ekonomide kaynakların israfına ve istikrarsızlığa da sebep olmaktadır. Burada enflasyondan kasıt, para basmak suretiyle harcamalar yapmak yüzünden umumî fiyat seviyesinde vukua gelen devamlı ve hızlı artışlar veya kalkınma gâyesine bağlı olmayan tediye muvazenesi açıkları yaratılması halidir.» denmektedir.¹ İkinci «Plân Hedefleri ve Stratejisi»nde de, «Gelişen Türk ekonomisinde fiyatların her yıl aynı seviyede kalması beklenemez. Ancak, fiyat seviyesinin devamlı olarak yükselmesi bir yandan gelişmeyi engelleyen faktörlerin ortaya çıkmasına yol açtığı gibi, sosyal yönden de katlanılması güç sonuçlar doğurur... Bu anlayış içinde, iktisadî ve sosyal düzenin korunmasında en önemli vasıtalarından biri olan *fiyat istikrarının* devamı sağlanacaktır. Fiyat hareketleri çok yakından takip edilecek, enflasyonist ve deflasyonist temayüller ortaya çıktığında zamanı geçirilmeksizin dikkatle ve modern iktisat kaidelerine uygun bir şekilde icabeden tedbirler alınarak dengeyi bozucu fiyat oynamaları önlenecektir.» ilkesi benimsenmektedir.

¹ Birinci «Plân Hedefleri ve Stratejisi» adlı belgenin 7. ci maddesinden aktarılan bu bölümün son cümlesi dikkati çekmektedir. «Burada enflasyondan kasıt, ... kalkınma gâyesine bağlı olmayan tediye muvazenesi açıkları yaratılması halidir.» sözüyle neyin anlatılmak istendiğini kavramak zordur. Yurtiçinde tüketim harcamaları yapmak üzere dış ülkelerden borçlanmanın enflasyon doğuracağı bu cümle ile anlatılmak istenmişse, böyle bir durumun plânlı dönemden önce de ortaya çıkmadığı, kaldı ki çok sıkı ithalât yasakları olmadıkça döviz olarak borç alınan paraların yurtdışından mal satın almak için kullanılarak yurtiçi dengenin yeniden kurulabileceği ileri sürülebilir. Öte yandan aktarılan cümle, 1953'den sonraki yıllarda geçirilen deneyimlerin etkisi ile, enflasyonun sadece kamusal kesimin açık finansmana gitmesinden doğabileceği inancını yansıtır görünmektedir. Oysa, son yıllarda daha belirgin biçimde gözleendiği gibi, kamu kesimi dışında kalan nedenler de ülkemizde fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine yol açan etkiler yaratabilmektedir.

«Uzun Dönemli Kalkınmanın ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânının Temel Hedefleri ve Stratejisi» başlığını taşıyan belgede ise «Zaman zaman açık finansmana gidilmesi zorunluluğu ekonomide enflasyonist baskılar yaratmaktadır. Fiyatlar yükselmekte, iç ve dış fiyatlar arasındaki denge bozulmakta ve ödemeler dengesi olumsuz yönde etkilenmektedir.» gözlemine yer verildikten sonra, «Plân hedeflerinin gerçekleştirilmesinde, kaynakların etkin kullanımına imkân veren fiyat istikrarının sağlanması ilkesi gözetilecektir.» denmektedir.

Görüldüğü gibi, kalkınma plânlarımızın her üçünün temel hedeflerini ve stratejisini belirleyen belgelerde fiyat istikrarının korunmasına gereken önem verilmiş bulunmaktadır. Ayrıca gerek beş yıllık plânlar gerekse yıllık programlarda fiyat istikrarının korunması ilkesi tekrarlanmakta ve bu amaca ulaşabilmek için alınması düşünülen genel tedbirler sıralanmaktadır. Plânlar ve programlar incelendiğinde, üç önemli hususun gözönünde tutulduğu anlaşılmaktadır:

a) Fiyat istikrarının tanımı: Gelişmekte olan dinamik bir ekonomide mal ve hizmet fiyatlarının hiç değişmeyeceği düşünülemez. Özellikle, talebin bileşiminde değişiklikler olduğu zaman, bazı fiyatların yükselme, bazı fiyatların ise düşüş göstermesi doğaldır. Ayrıca, mevsimlik ve geçici etkenlerin bazı fiyatlar üzerinde yükseltici ya da düşürücü etkiler yaratması olağandır. Bu bakımdan, fiyat istikrarı, tek tek malların ya da hizmetlerin fiyatlarındaki değişimler gözönüne alınarak değil, fiyatlar genel düzeyindeki değişimlere bakılarak değerlendirilmelidir. İkinci Beş Yıllık Plân'da haklı olarak, «Fiyatlar genel seviyesinin istikrarı, mal ve hizmetlerin nispi fiyatlarının da değişmeyeceği anlamına gelmemektedir. Değişen arz ve talep seviyesine bağlı olarak bazı mal ve hizmetlerin fiyatlarında yükselmeler, diğer bazılarında ise düşmeler olabilecektir.» denmektedir.² Öte yandan fiyat istikrarını, fiyatlar genel düzeyinin hiç değişmeyeceği biçiminde de anlamamak gerekir. Her ülkede fiyatlar genel düzeyi, yıldan yıla artışlar gösterme eğilimindedir. Fiyatlardaki yükselme eğiliminin, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede, gelişmiş ekonomilerdekine oranla daha güçlü ortaya çıkması beklenen bir olaydır. Fiyatlar genel düzeyinin ılımlı bir yükseliş göstermesi, fiyat istikrarı ile bağdaşmaz bir sonuç sayılmamalıdır. Bu anlayışın benimsendiği yıllık programların bazılarında, üstü kapalı biçimde de olsa, Türkiye için fiyatlar ge-

² D.P.T. : Kalkınma Plânı, İkinci Beş Yıl (1968-1972), Ankara 1967, sh. 110.

nel düzeyinin yılda % 3 dolayında yükselmesinin doğal olacağı kabul edilmiş görünmektedir.³

b) Fiyatların piyasada serbestçe oluşması: Kalkınma plânlarının her üçünde de fiyatların serbestçe oluşması ilkesi benimsenmiş bulunmaktadır. BBYP'na göre, «fiyatlarla doğrudan doğruya ilgili politikanın özü, piyasada rekabeti, akıcılığı ve duyarlılığı artıracak tedbirler»dir.⁴ İBYYP, ekonomide fiyat oluşumuna zorunlu olmadıkça karışılmayacağını, fiyatların piyasada serbestçe meydana gelmesine çalışılacağını belirtmektedir.⁵ ÜBYYP ise, fiyatları ilgilendiren iki ana amaçtan birinin, talep ve kaynak dağılımını düzenleme işlevinden etkin olarak yararlanmak üzere fiyat sisteminin esnek biçimde işlemesini sağlamak olduğunu söylemektedir.⁶ Bu anlayış, yıllık programlarda da sık sık tekrarlanmaktadır: Örneğin, 1964 yılı programında, «Fiyatların serbestçe teşekkülü esas olduğundan piyasaya narh ve benzeri gibi müdahalede bulunulmayacaktır.» denmekte,⁷ 1965 programında fiyatlara doğrudan doğruya karışmaktan elden geldiğince kaçınılacağı belirtilmekte⁸ ve 1966 yılı programında da, «plân döneminden önceki yıllara özgü fiyat kontrolüne ve fiyatların serbest oluşumuna engel olan hükümlere ve müdahaleci uygulamalara zamanla son» verildiği öne sürülmektedir.⁹ Plân ve programlarda yer alan bu anlayışa bakarak, kaynakların kullanım yerlerinin belirlenmesinde, bir başka deyişle, kaynak dağılımında serbest piyasa güçlerine ağırlık verilmek istendiği sonucuna ulaşılabilir.

c) Fiyat istikrarının dolaylı tedbirlerle korunması: Fiyat istikrarı bir plân amacı olarak saptandıktan sonra, fiyatlar genel düzeyindeki dalgalanmaların ortaya çıkması hoşgörüyü karşılanamaz. Bu dalgalanmaların önlenmesi için bir takım tedbirlere başvurmak zorunludur. Gerek plânlar, gerekse yıllık programlar, fiyatlar genel düzeyindeki dalgalanmaların, özellikle yükselişlerin önlenmesi için dolaylı tedbirler uygulanmasını öngörmektedirler. Bu tedbirler, plânlarda ve programlarda, ilgili dönemin koşulları-

³ D.P.T. : 1966 Yılı Programı, Ankara 1966, sh. 626.

⁴ D.P.T. : Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl (1963-1967), Ankara 1964, sh. 498.

⁵ D.P.T. : Kalkınma Plânı, İkinci Beş Yıl (1968-1972), sh. 110.

⁶ D.P.T. : Yeni Strateji ve Kalkınma Plânı, Üçüncü Beş Yıl (1973-1977), Ankara 1973 sh. 902.

⁷ D.P.T. : 1964 Yılı Programı, Ankara 1963, sh. 291.

⁸ D.P.T. : 1965 Annual Programme, Ankara 1964, sh. 343.

⁹ D.P.T. : 1966 Yılı Programı, sh. 627; keza bk. D.P.T. : 1967 Yılı Programı, Ankara, sh. 410. D.P.T. : 1970 Yılı Programı, Ankara 1970, sh. 118.

na göre oldukça ayrıntılı bir biçimde belirtilmektedir. Sözü edilen dolaylı tedbirler, talebi kısıcı, arzı artırıcı ve maliyetleri düşürücü etkiler yaratan tedbirler olarak sınıflandırılabilir. Dolaylı tedbirlere, yalnız fiyat istikrarının sağlanması ve korunması için değil, aynı zamanda kaynakların ülke ekonomisi ve toplum bakımından yararlı sayılan alanlara yönltilmesi için de başvurulması plânlarda ve programlarda öngörülmüştür.

Üçüncü Beş Yıllık Plân'da ve 1973 yılı programında, yukarıda özetlemeye çalışılan son iki husustan, ilk bakışta önem derecesi kolaylıkla anlaşılmayan sapmaların varlığı göze çarpmaktadır. ÜBYP'de «Üretimin artmaması veya çeşitli sebeplerle ithal yolunun kullanılmaması halinde, fiyatların serbestliği esas olacak, ancak genellikle rekabet şartlarını zedeleyici uygulamalarda... özel sektör açısından bazı yükümlülükler getirilebilecek ve tedbirler alınabilecektir... Arz yetersizliğinin kısa bir sürede giderilmesi mümkün olduğu takdirde ise fiyat artırımını yerine kontrollü dağıtım tercih edilecektir.»¹⁰ ve «yatırım ve üretim kademelerinde kanunca sağlanan ayrıcalık ve teşviklerden ve tahsislerden yararlanan ve iç ticarete üretimleri yönünden önemli payları olan kuruluşların nihaî fiyatta yapmak isteyecekleri artışın gerekçesinin belgelenmesi istenebilir.»¹¹ denmektedir. 1973 yılı programında da «Mevcut pazarlama düzeninin üretici ve tüketici fiyatları arasındaki farkı ekonomik ölçülerin üstüne çıkararak geniş halk kitlelerinin kullandığı gıda maddelerinin fiyatlarının yükselmesinin önüne geçmek için yöresel kamu kuruluşlarının bu konudaki kanunî yükümlülüklerini düzenleyici çalışmalar yapılacaktır.»¹² ilkesine yer verilmektedir.

Üçüncü Beş Yıllık Plân'dan ve 1973 yılı programından yapılan bu aktarmaların oldukça belirsiz bir anlam taşıdığını kabul etmek gerekir. Aktarılan cümlelerin yetkililerce nasıl yorumlandığına ve uygulamada nasıl bir yol izlendiğine bakarak, plânlı dönemdeki fiyat siyasetinin ilkelerinden önemli bir sapmanın söz konusu olup olmadığına karar vermek daha doğru olacaktır.

II. PLANLI DÖNEMDE FİYAT SİYASETİNE İLİŞKİN UYGULAMA: Bir önceki kesimde kısaca özetlenen fiyat siyasetinin ilkeleri ve amaçları ile plânlı dönemdeki uygulamanın ve elde edi-

¹⁰ D.P.T.: Yeni Strateji ve Kalkınma Plânı, Üçüncü Beş Yıl (1973-1977), sh. 903.

¹¹ y.e.g.e. sh. 905.

¹² D.P.T.: 1973 Yılı Programı, Ankara 1972, sh. 279.

len sonuçların karşılaştırılması, oldukça ilgi çekicidir. Bu karşılaştırmayı, özellikle fiyat istikrarının sağlanması ve fiyatların piyasada serbestçe oluşması amaçları açısından yapmakta yarar vardır. Fiyat istikrarının korunmasına ilişkin uygulama daha sonra ve ayrıntılı olarak ele alınacağından önce, fiyatların piyasada serbestçe oluşması ilkesinin uygulama biçimi üzerinde durulacaktır.

26 Ocak 1940 günlü ve 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu'nun, 16 Eylül 1960 günlü ve 5/322 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile uygulamadan kaldırılmasından bu yana ülkemizde hükümet, mal ve hizmetlerin fiyatlarını saptama ve denetleme yolunda genel bir yetkiye sahip bulunmamaktadır; oysa, bazı gelişmiş kapitalist ülkelerde bile fiyatlarda ve ücretlerde meydana gelecek artışı, kâr oranlarını hiç olmasa geçici sürelerle sınırlandırma yetkisi hükümetlere tanınmıştır. Hiç kuşkusuz bu yetki, söz konusu ülkelerde çok seyrek ve pek kısa süreleri kapsayacak yolda kullanılmaktadır; alınan malî ve iktisadî tedbirler etkilerini göstermeye başlayınca kadar, olağanüstü bunalımların en az sıkıntıyla geçirilebilmesi için fiyatlar, kiralalar, kâr oranları ve ücretler üzerine sıkı bir denetim konulabilmektedir.¹³

Ülkemizde 1940 yılında yürürlüğe konulan ve 2. ci maddesi ile 3. cü maddesinde yer alan hükümler gereğince, Bakanlar Kurulu'nun bir kararına bağlı olarak uygulamaya konan ya da uygulamadan kaldırılan Millî Korunma Kanunu, başka konular arasında fiyatların denetimi yönünde de hükümete çok geniş yetkiler vermektedir. Ancak bu kanunun, aralıklı da olsa, çok uzun sürelerle uygulanmış bulunması, uygulanma biçimi, özellikle, rasyonel iktisadî tedbirlerin yerini alabilecek bir araç sayılması, ülke ekonomisinin sağlıklı gelişmesi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu sakıncalar, daha plânlı döneme geçmeden çok önceleri, iktisadî hayat üzerinde Millî Korunma Kanunu'nun meydana getirdiği bunalıcı ve kaynak dağılımını bozucu baskıların ortadan kaldırılması yolunda bir görüş birliğini oluşturmuş bulunuyordu. Gerçekten de, fiyatları, doğrudan doğruya denetlemeden doğan sakıncaların yarattığı haklı tepki, beş yıllık plânlara yansımış ve fiyatların piyasada serbestçe oluşması ilkesi biçiminde somutlaşmıştır.

Ancak, Millî Korunma Kanunu'nun uygulamadan kaldırılmış olması, serbest piyasa düzeninin yeniden kurulması yönünde atıl-

¹³ Örneğin, A.B.D.'de 1971 yılı Ağustos ayında fiyatlar, ücretler ve kiralalar 90 gün, 1973 yılı 13 Haziranında da sadece fiyatlar 60 gün süre ile dondurulmuştu. Benzer bir uygulama 1969 yılında Fransa'da da görülmüştür.

miş çok önemli bir adım sayılsa bile tek başına yeterli değildir. Ülkemizde bugün sanıldığından çok daha fazla malın ve hizmetin fiyatı serbest piyasa güçlerince değil, yasaların verdiği yetkiyi kullanan kamusal kuruluşların kararları ile belirlenebilmektedir. Öte yandan, yurdumuzda üretilen bir çok mal da, tekel ya da eksik rekabet piyasalarında satılmaktadır. Bu nedenle, plânlarda ve programlarda yer alan, «fiyatların piyasalarda serbestçe oluşması» ve «piyasalarda rekabetin, akıcılığın ve duyarlılığın sağlanması» amaçları ile uygulama arasında açık bir çelişkinin varlığı göze çarpmaktadır. Ülkemizde, ürettikleri malların ve hizmetlerin fiyatları serbest piyasada oluşmayan, ürünleri genellikle kamusal kuruluşlarca fiyatlandırılan üreticilerin başında Kamu İktisadi Teşebbüsleri gelmektedir. «İktisadî Devlet Teşekkülleriyle, Müesseseleri ve İştirakleri Hakkında» ki 440 sayılı kanun 24. cü maddesinde, «Teşekküller mal ve hizmet fiyatlarını tesbitte serbesttirler.» demektedir. «Bu mal ve hizmetlerden temel mal ve hizmet mahiyetinde olanların fiyatları gerektiğinde Bakanlar Kurulunca tespit edilebilir.» hükmünü koymaktadır. Gerçekten de, İktisadî Devlet Teşekküllerinin ürettiği mallardan ve hizmetlerden bir çoğunun fiyatı Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmakta ya da bu teşekküllerin yapmak istedikleri fiyat yükselmeleri hükümetçe önlenmektedir. Oysa, gerek plânlarda ve gerekse programlarda, «Kamu İktisadî Teşebbüslerinin fiyatlarının tesbitinde esas, maliyetler olacaktır.»¹⁴ «Kamu İktisadî Teşebbüslerinin, tüketicileri veya bir kısım üretimi koruyan narhları da gözden geçirilerek fiyatların serbestçe ve piyasa şartlarına göre teşekkülü imkânı hazırlanacaktır.»¹⁵ «Tesbit edilen fiyatla, piyasada teşekkül eden fiyat arasındaki farklılıkların, bu mal ve hizmetleri girdi olarak kullanan bir kısım işletmeler lehine haksız rekabete yol açması veya araçların haksız gelir sağlamalarının önlenmesi sağlanacaktır.»¹⁶ «Kamu sektörünün ürettiği mal ve hizmetlerde... fiyatlar, genel ilke olarak, talebe göre ayarlanacak, nihaî tüketiciye intikal etmeyecek veya ikinci piyasanın teşekkülüne imkân verecek düşük fiyat uygulamaktan kaçınılacaktır.»¹⁷ «Kamu İktisadî Teşebbüsü, makûl bir rekabetin bulunduğu alanlarda piyasa fiyatını esas alacak ve bu seviyenin altında bir fiyatın tespitinden doğacak gereksiz verimsizliklerden kaçınacaktır. Vergi niteliğini alabilecek bir kâr mak-

¹⁴ D.P.T. : Kalkınma Plânu, Birinci Beş Yıl (1963-1967), sh. 499.

¹⁵ Bk. 1963 Yılı Programı, Resmi Gazete 8.2.1963, Sayı 11329, sh. 79.

¹⁶ D.P.T. : Kalkınma Plânu, İkinci Beş Yıl (1968-1972), sh. 111.

¹⁷ D.P.T. : Yeni Strateji ve Kalkınma Plânu, Üçüncü Beş Yıl (1973-1977), sh. 903.

simizasyonunun öngörülmediği hallerde, monopol durumundaki kamu iktisadî teşebbüsleri, fiyat tespitinde tüm maliyet artı kâr hedefini esas alacaklardır.»¹⁸ gibi yargılara sık sık rastlanmaktadır. Buna karşılık, bazan aynı belgelerde, «İlgili mevzuat uyarınca İktisadî Devlet Teşekküllerinin ürettikleri temel mal ve hizmetlerin fiyat ve tarifelerinin tespiti hususunda hükümete tanınan yetki, fiyat istikrarının korunmasında bir araç olarak kullanılacaktır.»¹⁹ «Temel sınaî ara malların üretim maliyetlerinin düşürülmesi ve maliyet strüktürünün dış rekabet şartlarına göre düzenlenebilmesi amacı ile altyapı hizmet tarifelerinde ayarlamalar yapılacak ve bu sebeple teşekkül edecek işletme zararları, bütçeden karşılanacaktır.»²⁰ gibi, yukardakilerle çelişik amaçların varlığı görülmektedir. Kamu İktisadî Teşebbüslerinin, plânlarda ve programlarda öngörülen maliyet düşüklüğünü gerçekleştirememeleri yanında, ürettikleri mal ve hizmet fiyatlarını piyasa koşullarına göre serbestçe değiştirememeleri, önemli oranda işletme açıklarıyla karşılaşmaları sonucunu doğurmuştur. 1971 yılı programında belirtildiği gibi, «Enflasyonist baskılar.. kamu sektöründe... çoğu halde sabit tutulan fiyatlar yüzünden artan işletme açıklarına, kaynak ve gelir dağılımında olumsuz etkilere... yol açmıştır.»²¹ Kamu İktisadî Teşebbüslerinin finansman açıklarının bir bölümü genel bütçeden yapılan transferlerle, bir bölümü Devlet Yatırım Bankası'ndan alınan kredilerle, bir bölümü de yabancı ülkelerden sağlanan proje kredileri ile karşılanmaktadır. Bu teşebbüslerin açıklarını kapamak için bütçeden yapılan transferler, aşağıdaki tablodan görüleceği üzere giderek büyümektedir.

1963	533,8	(milyon TL.)	1968	807,0	1973	6.844,4
1964	558,3		1969	1.635,0		
1965	765,3		1970	1.784,0		
1966	758,0		1971	3.818,7		
1967	614,0		1972	6.698,5		

KAYNAK : Yıllık Programlar, 1972 rakamı için bk. Bütçe Gerekçesi 1974, Ankara, 1973, tablo VIII/1; 1973 yılı rakamı revize programa ilishkindir. Bk. a.g.e., tablo VIII/2.

¹⁸ y.a.g.e. sh. 925.

¹⁹ D.P.T. : Kalkınma Plânı, İkinci Beş Yıl (1968-1972), sh. 111.

²⁰ D.P.T. : 1970 Yılı Programı, sh. 118.

²¹ sh. 151; 1968'den 1972 sonuna kadar geçen beş yıllık süre içinde Demir-Çelik İşletmeleri ürünlerine 1969'da % 40, 1970'de % 15, 1971'de % 5; çimento fiyatlarına 1970'de % 10, 1971'de % 5, 1972'de % 17; Azot Sanayii ürünlerine 1971'de % 9,97, 1972'de % 75; şeker fiyatlarına 1970'de % 18; Sümerbank ürünlerine 1969-1972 arasında sırasıyla % 5,5, % 9,2, % 19,3

Verilen rakamlardan anlaşılacağı gibi plânlı dönemin ilk on yılı içinde kamu iktisadî teşebbüslerine genel bütçeden yapılan ödenek aktarmaları toplamı, para değerindeki değişmeler dikkate alınmadığında, 17.972,6 milyon lirayı bulmaktadır. Bu rakamın 1973 sonunda 25 milyar liraya yaklaşmış olduğu tahmin edilebilir. Kamu İktisadî Teşebbüslerinin yarattığı ek finansman gereği, ileride tekrar açıklanacağı üzere, ekonomimizin genel dengesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Ülkemizde, yukarda sözü edilen kuruluşlardan başka Tekel Genel Müdürlüğü'nce üretilen bütün malların fiyatları doğrudan doğruya saptanmaktadır. «Tekel maddelerinin fiyatları... optimum tekel fiyatının bulunup uygulanması suretiyle tespit»²² edilmeye çalışılmaktadır.

Bunlardan başka Bakanlar Kurulu, 6747 sayılı kanunun 8. ci maddesine göre şeker ham maddesinin üreticiden satın alma fiyatı ile gerek ithâl edilecek gerekse yurtiçinde üretilecek şekerin satış fiyatını, 79 sayılı kanunun 5. ci maddesi uyarınca akaryakıt, 3078 sayılı kanun gereğince tuz fiyatlarını saptamak yetkisine sahiptir. Bakanlar Kurulu, ayrıca 6200 sayılı kanunun 28. ci maddesine göre, kısmî sulama veya alıştırma sulaması işletmelerinde her yıl uygulanacak ücret tarifelerini, 3340 sayılı kanunun 1. ci maddesi gereğince müzeleri ve tarihi yerleri gezenlerden alınacak ücretleri, 2279 sayılı kanunun 9. cu maddesi uyarınca bankalar dışında yapılan ödünç para verme işlerinde ve mevduat kabulünde alınacak ve verilecek azami faiz oranları ile sağlanacak öteki menfaatlerin ve alınacak giderlerin azami sınırlarını belirleyemeye yetkilidir. Son olarak sözü edilen yetki, 1211 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'nun 40. ci maddesinde, bankaları ilgilendirdiği ölçüde olmak üzere ve belirli koşullara bağlanarak tekrarlanmaktadır. Öte yandan, 3491 sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu, 2. ci ve 3. üncü maddelerinde buğday, öteki hububat türleri, bakliyat, yağlı tohumlar ve gerekli görülecek başka tarım ürünleri fiyatlarının, destekleme alımlarında uygulanmak üzere saptanması yetkisini Bakanlar Kurulu'na vermiştir; yine 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri hakkında Kanun'un 17. ci maddesinden, gerekli görülen durumlarda üreticiyi koruma amacıyla Hükümetin fındık, fıstık, pamuk, kuru incir ve kuru üzüm,

% 13.3; kâğıt fiyatlarına 1971'de % 42 oranında zam yapılmıştır. Ancak, kâğıt fiyatları, 1972 yılında % 4 oranında indirilmiştir.

²² D.P.T. : 1966 Yılı Programı, sh. 627.

zeytinyağı, ayçiçeği gibi belli başlı tarım ürünlerini kooperatiflere satın aldırabileceği ve böylece fiyatlarının oluşumunu etkileyebileceği anlaşılmaktadır. Gerçekte de, gerek 3491 gerekse 2834 sayılı kanunlar gereğince Hükümetin saptadığı fiyatlar, aşağı yukarı piyasa fiyatını belirlemiş olmaktadır.

Bakanlar Kurulu'ndan başka, çeşitli bakanlıklar da birçok malın ya da hizmetin fiyatını doğrudan doğruya saptamak yetkisine sahip bulunmaktadır. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığı, okullarda okutulacak ders kitaplarının fiyatları ile özel öğretim kurumlarında ve öğrenci pansiyonlarında alınacak ücretleri; Tarım Bakanlığı kimyasal gübrelerin perakende, hayvansal yemlerin toptan ve perakende satış fiyatları ile tarımsal mücadele âletlerinin ve ilaçlarının fiyatlarını; Maliye Bakanlığı oyun kağıtlarının, Orman Bakanlığı orman ürünlerinin fiyatlarını; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı eczanelerde hazırlanan ilaçların, ispençiyari, tıbbî maddeler ve müstahzarların fiyatları ile özel hastahanelerde alınacak ücretleri saptamak yetkisi ile donatılmıştır. Bunlardan başka Adalet Bakanlığı, avukatlık ve noterlik ücretlerini, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı turistik tesis ve işletmelerin tarifelerini, Ticaret Bakanlığı sigorta ortaklıklarının tarifelerini, acentelere verilecek komisyonların âzami oranlarını saptamak ya da onaylamak yetkisine sahiptirler. 1936 yılında çıkartılan 3003 sayılı «Endüstriyel Mamulâtın Maliyet ve Satış Fiyatlarının Kontrolü ve Tesbiti hakkında Kanun» ise, «İktisat Vekilliği (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı), endüstri şubeleri mamulâtından lüzum gördüklerinin maliyet ve toptan satış fiyatlarını kontrol ve tesbit etmeye ve bu maksatla işletme idare şartlarını, umumi vaziyetlerini ve buna dair evrak ve vesikalarını tetkike selâhiyetlidir. Tesbit edilen satış fiyatları ilân olunur.» hükmünü içermektedir. Öte yandan, 1964 yılında yürürlüğe konulan Montaj Sanayii Talimatnamesinin kapsamına giren üretim kurumlarında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 3003 sayılı kanuna dayanarak âzami satış fiyatlarını saptayabilmektedir. Ayrıca, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na uygun olarak kurulan teşebbüslere izin veren kararnamelerde de üretilecek malların satış fiyatlarının Bakanlıkça belirleneceğine ilişkin hükümler yer almaktadır.²³

²³ Örneğin, bir binek otomobilinin Türkiye'de yabancı sermaye ile ortaklaşa üretilmesine izin veren 2.9.1969 tarih ve 6/12347 sayılı Bakanlar Kurulu kararının 8. ci maddesinde «Türkiye'de normal rekabet şartları sağlanıncaya kadar fiyat tespiti, fabrika yetkililerinin görüşü alınmak suretiyle Sanayi Bakanlığı'nca yapılacaktır. Bu maksatla, fabrikanın fiilen imalâta

Bunlardan başka, çeşitli kamusal kuruluşların, bir çok malın fiyatını saptama yetkisiyle donatılmış olduğu görülmektedir. Örneğin Devlet Malzeme Ofisi 6400 sayılı kanununun 13. cü maddesi uyarınca resmi dairelere ve kuruluşlara satılacak malların fiyatlarını doğrudan doğruya kararlaştırmaktadır. Bankacılık hizmetleri alanında ise T.C. Merkez Bankası 1211 sayılı kanunun verdiği çeşitli düzenleme ve sınırlama yetkilerine sahiptir.

Fiyatları denetleme ve hatta doğrudan doğruya saptama bakımından belediyelerin sahip oldukları yasadan doğma yetkiler de çok geniştir. 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nun 15. ci maddesinin 3. cü bendine göre belediyeler, «Umumun yiyip, içmesine, yatıp kalkmasına, taranıp temizlenmesine, eğlenmesine mahsus lokanta, birahane, gazino, kahvehane, kiraathane, meyhane, han, otel, hamam, sinema, tiyatro, bar, dansing ve emsali yerlerin... ücret tarifelerini tanzim ve tasdik etmek... üreticiler, kolacılar, lekeçiler, giyim ve ev eşyası temizleyici ve boyacıları, ayakkabı tamirci ve boyacıları ve emsallerine ait ücret tarifelerini... tanzim ve tasdik etmek», aynı maddenin 16. cü bendine göre, «Tespit edilen toptan ve perakende âzami satış fiyatlarına veya kâr hadlerine ve ücret tarifelerine, alınan kararlar veya yapılan ilânlar hükümlerine riayeti temin ve kontrol etmek, âzami satış fiyatları ve kâr hadleri tespit edilen maddelerin satışa arz edilmemesini veya satıştan imtina edilmesini, kaçınılmasını, saklanmalarını veya satılmadığı halde satılmış gibi gösterilmesini menetmek» yetkisine sahiptirler. Belediyeler Kanunu yine 15. ci maddenin 43. cü bendiyle, «Ete, ekmeğe, yaş meyve ve yaş sebze ile odun ve mangal kömürüne doğrudan doğruya ve kat'i lüzum halinde mahallî idare kurullarınca tasdik edilmek şartıyla diğer gıda ve zaruri ihtiyaç maddelerine toptan ve perakende âzami satış fiyatları ve yaş meyve ve sebzeye münhasır olmak üzere kâr hadleri tespit etmek» yetkisini belediyelere vermektedir.²⁴

Fiyatları doğrudan doğruya saptamak ya da denetlemek konusunda Bakanlar Kurulu'nun çeşitli bakanlıkların, kamusal kuruluşların ve belediyelerin sahip buldukları yasal yetkilere ilişkin olarak yukarıda yapılan açıklamanın eksiksiz sayılamıyacağı ile-

başlamasından üç ay önce mezkûr Bakanlık, ... araçların perakende satış fiyatını tespit edecek ve periyodik sürelerle kontrol edecektir.» demektedir. Bk. Resmi Gazete 13.9.1969 Sayı : 13300.

²⁴ Fiyatları saptama ve denetleme yetkisi bulunan kuruluşlar ile bunların sahip oldukları yetkilerin yasal dayanakları hakkında bk. URAS, T. G. : Fiyat Tespiti Yetkisi, Türkiye İktisat Gazetesi, 16.8.1973, sh. 4.

ri sürülebilir. Ancak, bu kadarı bile, ülkemizde, sayısı pek çok olan malların ve hizmetlerin fiyatlarının idari kararlarla saptanabileceğini ya da denetlenebileceğini göstermeye yeterlidir. Hiç kuşkusuz, söz konusu yetkilerin tümü bugün kullanılmamaktadır. Buna karşılık, fiyatları idari kararlarla saptanan mal ve hizmet sayısının yine de pek çok olduğu kesinlikle söylenebilir. Bu durumun, bugüne değin kabul edilmiş plân ve programlarda sürekli olarak görülen «fiyatların piyasada serbestçe oluşması» ilkesi ile çeliştiği açıkça ortadadır. Bunun da ötesinde, 1973 yılı programının 481. ci paragrafında yer alan ve daha önce de değinilen. «Mevcut pazarlama düzeninin üretici ve tüketici fiyatları arasındaki farkı ekonomik ölçülerin üstüne çıkararak geniş halk kitlelerinin kullandığı gıda maddelerinin fiyatlarının yükselmesinin önüne geçmek için yöresel kamu kuruluşlarının bu konudaki kanunî yükümlülüklerini düzenleyici çalışmalar yapılacaktır.» yargısı, günümüzde kullanılmayan yasal yetkilere de başvurulmak yoluyla fiyat artışlarının önlenmesine çaba harcanacağı kuşkusunu uyandırmaktadır. Bu yöndeki bir öngörüü doğrulayıcı bir gelişme yine 1973 yılında ortaya çıkmış bulunmaktadır. 5 Ekim 1973 günlü Resmi Gazetede yayınlanan «Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 19 sayılı Karar» ile, Maliye Bakanlığı müsteşarının başkanlığı altında Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı müsteşarları, T. C. Merkez Bankası ve D. P. T. İktisadî Plânlama Dairesi Başkanlarından oluşan bir «Fiyat Kontrol Komitesi» kurulmuştur. Söz konusu karara göre «Kamu ve özel kesime mensup kuruluş ve şahıslarca zaruri görülecek mamül madde fiyatlarının artırılabilmesi bu komitenin ön müsaadesine tâbidir. Komitenin kararı, olmaksızın yapılacak her türlü fiyat artırımları için gerekli görülecek hukukî, idari ve ekonomik tedbirler alınacaktır.» Geçtiğimiz yıl için alınan bu tedbir, mamül mal fiyatlarının dondurulması anlamına gelmektedir ve ancak maliyetlerde önemli bir artışın ortaya çıktığı ilgili üreticilerce kanıtlandığı durumlarda Komitenin izin vereceği oranda bir fiyat yükselişine olanak tanımaktadır. Böylece, alınan bu tedbir, plânlarda ve programlarda on yıl süreyle yerilen narh yönteminin geniş ölçüde uygulanmasına yol açmış bulunmaktadır.

Bununla birlikte, bir noktayı açıkça belirtmekte yarar vardır. Fiyat yükselmelerine karşı, özellikle son zamanlarda alınan ya da alınacağı izlenimini veren tedbirlerin tümü piyasalara doğrudan doğruya karışma niteliğini taşımamaktadır. Örneğin, 25.8.1973 günlü ve 7/7020 sayılı kararnameyle uygulamaya konan tedbirlerde olduğu gibi, yurtiçi üretimin öncelikle ülke ihtiyaçlarının karşılan-

masına yöneltildiği gerek halkın geniş ölçüde tükettiği malların, gerekse sanayicilerin ihtiyaç duydukları ara malların yurda ithalinin artırılması ve bazı malların ithalinde alınan gümrük vergilerinin indirilmesi yollarına da başvurulmaktadır. Öte yandan, ekonomideki likidite fazlalığını azaltmak ve böylece talep artışlarından doğan enflasyoncu baskıları hafifletmek amacı ile 18.11.1973 günlü karar alınarak, mevduat munzam karşılıkları % 5 oranında yükseltilmiş ve T. C. Merkez Bankası'nın uyguladığı reeskont oranı ortalama % 1 artırılmış bulunmaktadır.

Son on bir yıllık döneme bakıldığında, beş yıllık plânların her üçünde yer alan ve yıllık programlarda tekrarlanan «fiyatların piyasada serbestçe oluşması» ve «fiyat istikrarının dolaylı tedbirlerle korunması» amaçlarına tam olarak ulaşamadığı, hatta son yıl içinde olduğu gibi bu amaçlara ters düşen uygulamalara girişildiği görülmektedir.

Öte yandan, plânlı dönemdeki uygulamanın incelenmesi, fiyat mekanizmasına etkinlik kazandırmak üzere «piyasada rekabeti, akıcılığı ve duyarlılığı artıracak tedbirler» olarak özetlenen siyasetin de tam bir başarı kazanamadığını ortaya koymaktadır. Önemli sayılabilecek bir çok mal tekel, düopol ya da oligopal piyasalarında satılmaktadır; bazan da üreticiler arasında pazar paylaşılması yoluna gidildiği ya da fiyatların üreticilerce ortaklaşa saptandığı izlenimi edinilmektedir. Örneğin, tütün ve tütünden yapılan ürünler, çelik halat, zincir, motor yatakları, kesici ve delici uçlar, sert maden uçları, elmas uçlu sondaj matkapları, su ve havagazı sayaçları, telefon cihazları üretiminde tekel vardır. Kağıt, içki, takım tezgahları, tekele benzer koşullar altında üretilmektedir. Bunlara karşılık buzdolabı, telefon kabloları, elektroporselen, demir ve çelikten yapılmış borular, boru fittingleri, el âletleri, kaynak elektrodları, akümülatör, biçer-döğeri, kurşun kalem, elektrolitik bakır, pirinç, demir-çelik, vinç, radyatör, sıhhi tesisat madenî aksesuarlarının her birinde iki teşebbüs üretime hâkim durumdadır. Binek otomobili, motorlu araçlar lastiği, asbestli borular, elektrik ampülü, pil, makarna üretiminde üçer teşebbüs çalışmaktadır. Elektrik motorları, sentetik elyaf, L. P. G. ocak ve fırınları, margarin, traktör, otobüs, kamyon, televizyon ise 4 ila 8 gibi az sayıda teşebbüs eliyle üretilmektedir.²⁵ Hiç kuşkusuz, yurt dışın-

²⁵ Ülkemizde üretilen belli başlı malların satıldığı piyasaların özellik ve niteliklerini ortaya çıkaran toplu bir incelemenin bugüne kadar yapılmış olup olmadığını saptayamadık. Bu yöndeki bir çalışmanın, ülke ekonomisinin yapısını aydınlatma yönünden çok yararlı olacağı açık bir gerçektir.

dan zaman zaman yapılan ithalât, bu piyasaların bazılarında da olsa, rekabeti arttırıcı etkiler yaratmaktadır. Bununla birlikte, genellikle yurtiçi üretimin yurtiçi ihtiyacı karşılayamadığı durumlarda ithalât yoluna gidildiğinden, yabancı ülkelerden satın alınan mallar, yurtiçi fiyatların düşmesinden çok, bunların daha fazla yükselmesini önlemek sonucunu doğurabilmektedir. Kaldı ki, ithalât yetkisinin, petro-kimya ürünlerinde olduğu gibi, yurtiçinde tekele sahip kuruluşlara verildiğine de rastlanmaktadır.

Ülkemizin uygulamakta olduğu dış ticaret rejiminin de bazan rekabet koşullarını zayıflatan durumlar yarattığı görülmektedir. Yurdumuzda üretilmeyen ya da yeterince üretilmeyen malların ithalâtçıları, özellikle dış ödeme olanaklarımızın azaldığı zamanlarda satış fiyatını ortaklaşa saptayabilmekte, pazarları paylaşabilmektedirler.

Piyasalarda «rekabeti, akıcılığı ve duyarlılığı arttırmak» biçiminde özetlenen plân amaçlarıyla çelişen bir başka sonuç, bazı sanayi ürünlerinin pazarlanmasında izlenen ve son yıllarda gelişme eğilimi gösteren yöntemlerden doğmaktadır. Genellikle, büyük ölçekli üretim yapılan ve az sayıda üreticinin faaliyet gösterdiği alanlarda pazarlama işleminin yürütülmesi bir başka teşebbüse bırakılmaktadır. Üretici teşebbüs, ürünlerini doğrudan doğruya değil, dolaylı ya da dolaysız malî ilişkileri olan bir başka teşebbüs eliyle satmaktadır. Pazarlama teşebbüsü ise sırasıyla baş bâyilikler, bâyilikler, hatta tâli bâyiliklerden oluşan bir örgüt meydana getirmekte ve böylece ürünler tüketiciye kadar ulaştırılmaktadır. Bu örgütlenme biçimi, üretim maliyeti ile tüketiciye satış fiyatı arasında oldukça önemli farkların doğmasına yol açmaktadır. Eğer her satış kademesi, bir öncekine ödediği fiyatı belirli bir oranda arttırarak kendi satış fiyatını saptamakta ise, malın üretim maliyetindeki herhangi bir çoğalma, malın tüketiciye satış fiyatını büyük ölçüde yükseltebilmektedir. Elbette, söz konusu uygulama ancak talebin canlı olduğu piyasalarda beklenen sonucu verebilmektedir. Bu koşulun gerçekleştiği durumlarda pazarlayıcı teşebbüsün, üretici teşebbüsten çok daha fazla kâr elde edebildiği görülmektedir. Daha aşırı örneklerde, üretici teşebbüs zarar ederken, pazarlayıcı teşebbüs oldukça büyük kârlar kazanabilmektedir. Üstelik, pazarlayıcı teşebbüslerin sermayeleri, kural olarak, üretici teşebbüs sermayelerine oranla çok daha azdır. Bu olgudan çıkartılabilecek sonuç belki şu olabilir : üretici teşebbüsün maliyetindeki artış, dolayısıyla fabrika satış fiyatındaki yükseliş, pazarlayan teşebbüste kârı çoğaltan etkiler yarattığı sürece, üretim maliyetlerinin düşürülebilmesi için

harcanan çabaların güçlü olması ve teşebbüsler arası rekabetin bu yöne çevrilebilmesi beklenmemelidir. Öte yandan, bir malın üretim ve satışından doğacak kârın daha büyük bölümünün pazarlayıcı teşebbüste oluşmasının daha yararlı sayıldığını gösteren belirtiler de yok değildir. Bugün ülkemizde, hemen bütün büyük rakiplerin kurmuş oldukları ayrı bir pazarlama teşebbüsü bulunmaktadır. Bu teşebbüsler, birbirine çok benzeyen ya da birbirinin aşağı-yukarı aynı olan malları ayrı örgütlenme düzeni içinde tüketiciye satabilmek için rekabet etmektedirler. Ancak, pazarlayıcı teşebbüsler arasındaki rekabet, malın fiyatı ve kalitesi üzerinde etkili olamamakta, bir reklâm savaşı niteliği içinde sürüp gitmektedir. Tüketiciye hatta bazan satış örgütü dışında kalan küçük satıcılara yönelmiş «ikramiye» vadeleri, reklâmların bir bölümünü oluşturmaktadır; oysa yıllık programlarda, «Fiyat dışı rekabet imkânları kısıtlanacaktır.» ilkesi sık sık yer almaktadır. Açıklanmaya çalışılan rekabet türü, geçtiğimiz yıl sonunda özel kesimde ortaya çıkan yeni bir gelişmeyle tamamlanmak ve geliştirilmek istenmektedir. Üretici ve pazarlayıcı teşebbüslerle ilişkili olarak kurulmasına girişilen finansman teşebbüsleri, tüketicinin taksitli alımları için gerekli mâli kaynakları sağlamak amacına yönelmiş görünmektedir. Böylece rekabet, tüketiciye satın alma gücü sağlama alanına kayma eğilimi kazanmış olmaktadır. Bu gelişmeden doğabilecek sonuç şu olabilir: Rakiplerinden daha pahalı ve daha düşük nitelikli mal üretmekte olan bir teşebbüs, tüketiciye daha geniş ölçüde kredi açarak, ucuz ve/veya daha iyi nitelikli mal üreten rakiplerinin alıcılarını kendine çekebilir; piyasadaki payını büyütebilir. Bir başka deyişle rekabet, üretilen malın niteliğini iyileştirme, maliyetleri ve satış fiyatlarını düşürme sonucunu yaratacak yerde, pahalı üreten ve yüksek fiyata satan teşebbüslerin piyasada egemen olması gibi ters bir sonuç meydana getirebilir. Ancak, bu konuda varılan yargıları çok geçici ve kesinlikten uzak saymak gerekir; Çünkü tüketiciyi finanse etmek için teşebbüslerin kurulması olayı çok yeni olup, yeteri kadar yaygın değildir. Ayrıca, kendi ürettiği malı satın alacak tüketiciye kredi sağlamak üzere özel kuruluşlar meydana getiren teşebbüslerin, bu konuda yapılmış bir araştırma olmadığı için, yüksek maliyetle çalışan ya da yüksek fiyatla satan üreticiler olduğunu önceden söylemek olanağı yoktur. Bununla birlikte, söz konusu gelişmenin daha yakından izlenmesi ve daha önce değinilen sakıncaları yaratmasının engellenmesi uygun olacaktır.

Plânlı dönemde fiyatları ilgilendiren bir başka olgu, zaman zaman ikinci piyasaların ortaya çıkmasıdır. Arzı yeteri kadar artı-

rılmayan ve fiyatı idarî bir kararla saptanan malların bazılarında hemen hemen sürekli olarak, bazılarında ise talebin canlandığı süreler boyunca, resmi fiyatın üstünde bir fiyat oluşmaktadır. Yapılarda kullanılan demir, çimento, traktör ve bazan otobüs, piyasanın istekli olduğu dönemlerde ikinci piyasalarda ve kamusal yetkililerce saptanan fiyatın çok üstünde kolaylıkla satılabilmektedir. Örneğin çimento fabrikaları, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca saptanan fiyatlar üzerinden yaptıkları satışlar için her yılın Aralık ayı sonunda, kendilerinden mal satın almak isteyenlerle % 10 peşinat karşılığı bağlantılara girişmektedirler. Çimento fabrikaları ile bağlantı yapanların tümünün, gerçek ihtiyaç sahipleri olduğunu bilmek olanağı yoktur. Bu nedenle, gerçekten çimentoya ihtiyaç duyanlar gibi, fiyat farklarından yararlanmak isteyenler de resmi satış fiyatı üzerinden çimento satın alabilmektedir. Ülkemizde genellikle bina yapımının çok canlandığı Nisan-Eylül ayları arasındaki dönemde çimento talebi artınca, sırf fiyat farklarından yararlanmak amacı güdenler, daha önce fabrikalarla bağlantıya girerek satın aldıkları malları yüksek fiyatla ihtiyaç sahiplerine satılabilmektedirler. Buna benzer bir durum, özellikle yapılarda kullanılan demir türlerinde görülmektedir. İkinci piyasaların olduğu zaman, bir yandan çoğu kez kamu iktisadî teşebbüsü olan üreticiler elde edebilecekleri kârın bir bölümünden yoksun kalmış olmakta, öte yandan da girdilerini serbest piyasadan satın alanlar, resmi fiyat üzerinden satın alanlara oranla açık bir eşitsizlik karşısında kalmaktadırlar. Kısacası, ikinci piyasaların olduğu mallarda ve ölçüde fiyat mekanizması, kalkınma plânlarında kabul edilmiş bulunan genel amaçların zıddına, düzenleme görevini yerine getirmemiş olmaktadır.

İkinci piyasaların sürekli olarak görüldüğü bir başka alan da uçlu sigaralar ile Tekel Genel Müdürlüğü'nce ithal edilen yabancı içkiler piyasasıdır. Gerek uçlu sigaraların gerekse yabancı içkilerin piyasadaki talebinin arzı çok büyük ölçüde aştığı apaçık ortadadır. Söz konusu malların, resmi fiyatın üstüne çıkılarak tüketiciye satılabildiği bilinen bir gerçektir. Ekonominin tümü içinde belli bir sigara türünün ya da yabancı içkilerin ikinci piyasalarda satılması önemsenmeyebilirse de, plânlarda benimsenen genel ilkelere ile uygulama arasındaki çelişkiye dikkatleri çekmekte yarar vardır.

Bu kesimde yapılan gözlemler, on bir yıllık plânlı dönem uygulanmasına bakıldığında fiyat mekanizmasına, bir düzenleyici olarak etkinlik kazandırmak, bunun için de fiyatların piyasada

serbestçe oluşmasını sağlamak, piyasalarda rekabeti, akıcılığı ve duyarlılığı artırmak amaçlarına ulaşamadığı kanısını uyandırmaktadır. Özellikle son zamanlarda, bu amaçlarla zıdlaşan uygulamalara ya da gelecekte ortaya çıkabilecek zıdıkların belirtilerine rastlanmaktadır.

Daha önce de değinildiği gibi, plânlı dönemde benimsenmiş olan bir başka ilke fiyat istikrarının sağlanması ve korunmasıdır. Bu amaca ne ölçüde yaklaşıldığını tartışabilmek için, ülkemizde fiyat hareketlerini izlemekte kullanılabilecek göstergelerin kısaca gözden geçirilmesi yararlı olacaktır.

III. FİYAT HAREKETLERİNİN GÖSTERGELERİ. Ülkemizde fiyat hareketlerini izlemekte kullanılan belli başlı göstergeler, a) toptan eşya fiyatları endeksleri, b) geçinme endeksleri ve tüketici fiyatları endeksleri olarak iki bölümde ele alınabilir. Bunlara, c) altın fiyatları ile d) Türk lirasının belli başlı yabancı kambiyo merkezlerinde oluşan alış fiyatı da eklenebilir.

Toptan eşya fiyatları endeksleri, Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü ile İstanbul Ticaret Odası'nca ayrı ayrı düzenlenip yayınlanmaktadır. Konjonktür Müdürlüğü'nün endeksi temel yıl olarak 1963 yılını kabul etmiş bulunmaktadır. İstanbul Ticaret Odası'nın ise biri 1963, öteki 1958 yılını temel olan iki serisi vardır.

Geçinme endeksleri ya da tüketici fiyatları endeksleri bugün ülkemizde üç ayrı kuruluşca düzenlenip, yayınlanmaktadır. Ticaret Bakanlığı Konjoktür ve Yayın Müdürlüğü, 1963 yılı temel olmak üzere, Ankara ve İstanbul geçinme endekslerini hesaplamaktadır. «İstanbul Şehri Ücretliler Geçinme Endeksi», İstanbul Ticaret Odası'na düzenlenmekte olup, 1958 ve 1963 yıllarını temel alan iki ayrı seri halinde yayınlanmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü de, 1958 yılını temel kabul eden «Ankara Geçinme Endeksi» ni düzenlemektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü, ayrıca, Adana, İzmir, Ankara, İstanbul, Ordu, Diyarbakır, Antalya, Samsun, Bursa, Erzurum, Eskişehir illeri için Tüketici Fiyatları Endeksi hazırlamaktadır. Bu endekslerin temel yılı 1968'dir.

Ülkemizdeki fiyatlar genel düzeyinin gösterdiği değişimleri izleyebilmek bakımından toptan eşya fiyatları endekslerine başvurmak bir zorunluluktur. Geçinme Endeksi ya da Tüketici Fiyatları Endeksi adı altında yayımlanan istatistikler, belirli bir kentteki fiyat hareketlerini yansıtmaya elverişli olsalar bile, ülke ölçüsünde-

ki fiyat değişmelerini izlemek için yeterli sayılamazlar; kaldı ki bunlardan tüketici fiyatları endeksi yalnız onbir ilimizle ilgili bilgi verebilmekte ve son bir kaç yılı kapsamaktadır.

Toptan eşya fiyatları endekslerinden İstanbul Ticaret Odası'nca hazırlanmakta olanı, basit geometrik ortalama yöntemi kullanılarak²⁶ ve 94 maddeyi kapsayacak biçimde düzenlenmektedir. Söz konusu endeks, ağırlıksız olması, ülkemizde üretilen, ihraç ve ithal edilen bir çok önemli maddeyi içermemesi, çoğunlukla İstanbul piyasasında oluşan fiyatlara göre hesaplanması dolayısıyla bütün Türkiye için geçerli sayılabilecek bir gösterge niteliği taşımamaktadır. Bu nedenle, ülkemizdeki genel fiyat düzeyinde meydana gelen değişmeleri izleyebilmek için, genellikle, Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü'nün hazırlayıp yayınladığı toptan eşya fiyatları endeksine başvurulmaktadır.

Konjonktür Müdürlüğü'nce düzenlenen endeks, Laspeyres formülüne göre ağırlıklı aritmetik ortalama yöntemiyle hesaplanmaktadır.²⁷ Bu endeks, II. ci Dünya Savaşından önceki son normal yıl sayılan 1938 yılı temel alınarak, 1942'den bu yana düzenli olarak yayınlanmaktadır. Zaman içinde endeksin temel yılı, önce 1953'e daha sonra da 1958'e getirilmiştir. 1968 yılında ise 1963 temel yıl olarak kabul edilmiş bulunmaktadır. 1968 yılında yapılan değişiklik sırasında, endeksin yapısına yine dokunulmamış, ancak hesaplamanın dayandırıldığı fiyat serilerinin sayısı artırılmıştır,

²⁶ Cârî fiyatlar P_{ij} , temel yıl fiyatları P_{oj} , madde sayısı n ile gösterilirse, basit geometrik ortalama yöntemiyle hesaplanan fiyat endeksi (I) :

$$I = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n \frac{P_{ij}}{P_{oj}}} = \sqrt[n]{\frac{P_{i1}}{P_{o1}} \cdot \frac{P_{i2}}{P_{o2}} \cdots \frac{P_{in}}{P_{on}}}$$

formülüne göre bulunur.

²⁷ Cârî fiyatlar P_{ij} , temel yıl fiyatları P_{oj} , temel yıl tüketim miktarı q_{oj} , kabul edilen ağırlık a_j , madde sayısı n ile gösterilirse, Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü'nün düzenlediği toptan eşya fiyatları endeksi (I) :

$$I = \sum_{j=1}^n \frac{P_{ij}}{P_{oj}} \cdot a_j \quad \text{formülüyle hesaplanır. Ağırlığın formülü ise}$$

$$a_j = \frac{P_{oj} \cdot q_{oj}}{\sum_{j=1}^n P_{oj} \cdot q_{oj}} \quad \text{dır.}$$

Konjonktür Müdürlüğü'nce düzenlenen endeks, ilk yayınlandığı yıllarda 95 maddeyi kapsamaktaydı. Bugün endekse giren madde sayısı 94'dür; ancak, arpa ve tuz, hem insan besinleri hem de hayvan yemleri arasında, çinko, putrel, demir boru aynı zamanda madenler ve inşaat malzemesi grupları içinde, zeytin yağı ise hem «diğer gıda maddeleri» hem de sınaî yağlar gruplarında yer aldığından endeks, gerçekte 88 maddeyi içine almaktadır. Bu maddelerin bazıları için tek, bazıları için de birden çok fiyat toplanmakta, aynı madde için tek bir fiyat izlenmediği durumlarda ortalama yoluna başvurulmaktadır.

Endekse giren maddeler iki büyük bölümde toplanmış bulunmaktadır. 43 maddeden oluşan «Gıda Maddeleri ve Yemler» bölümünde 7 altbölüm vardır. Bunların adları ve kapsadıkları madde sayısı şöyledir: a) hububat (7), b) bakliyat (4), c) ithal edilen gıda maddeleri (3) d) diğer gıda maddeleri (11), e) hayvanlar (7) f) hayvan mahsülleri (5), g) hayvan yemleri (6). «Sanayi Ham Maddeleri ve Yarı Mamulleri» başlığını taşıyan ikinci bölüm ise 51 maddeyi kapsamakta olup, 8 altbölümden meydana gelmektedir. Bunlar, a) yakacaklar (4), b) madenler (5) c) dokuma maddeleri (8), d) deriler (7), e) kimyasal ve tıbbî maddeler (4), f) sınaî ve madenî yağlar (6), g) kâğıtlar (7), h) yapı malzemeleri (10) dir.

Daha önce de belirtildiği gibi, Ticaret Bakanlığı'nca düzenlenen toptan eşya fiyatları endeksi, ağırlıklı aritmetik ortalama yöntemiyle hesaplanmaktadır. Endekse giren her maddenin ağırlığı 1938 yılındaki tüketim değeri ile orantılı olacak biçimde saptanmış bulunmaktadır. Toptan eşya fiyatları genel endeksi içinde «Gıda Maddeleri ve Yemler» bölümüne giren maddeler toplam % 62,5 «Sanayi Ham Maddeleri ve Yarı Mamulleri» bölümünün kapsadığı mallar da toplam % 37,5 ağırlığı ile yer almaktadır.

Bugün ülkemizde fiyat hareketlerini izleyebilmek ve ölçebilmek için en sık başvurulan gösterge olan Konjonktür Müdürlüğü'nün toptan eşya fiyatları endeksi, çeşitli yönlerden eleştiriye açıktır:

a) 1942'den bu yana hesaplanmakta olan endeksler, 1938 yılına ilişkin verilere dayanmaktadır. Bir başka deyişle söz konusu endekslerin, bundan 35 yıl önceki iktisadî yapıya uygun olarak düzenlendiği kabul edilse bile, hızlı bir yapısal değişim göstermiş bulunan Türk ekonomisinin bugünkü koşulları karşısında yeterli bir gösterge niteliğini taşımadığı açık bir gerçektir. Aradan geçen süre

içinde yurtiçi üretimin ve tüketimin bileşimi büyük ölçüde başkalaşmış, malların oransal önemlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Dolayısıyla, endekse giren maddelerin türü ve bunlara verilen ağırlıklar bugünkü duruma uygun düşmemektedir.²⁸ Örneğin endekse giren bakırın yerini ticarî hayatta, giderek alimünyum almaktadır; buna karşılık alimünyum bugünkü endekslerin kapsamı içine girmemektedir.

b) Endekslerin kapsadığı maddelerin sayısı çok yetersizdir. 1938 yılında da önemli sayılması gereken makarna, tekel maddeleri, sabun, kalay, yaş sebze ve meyvalar, balık, kuru meyvalar endekse alınmamıştır. Bu arada margarin ve bitkisel yağlar gibi zamanla önem kazanmış maddeler de endekslerin kapsamı dışında kalmıştır. Endeksin ilk hazırlandığı yıllarda yabancı ülkelerden satın alındığı için «ithal edilen gıda maddeleri» arasında yer alan çay, artık bir ithal maddesi değildir. «Kimyasal ve tıbbî maddeler» altbölümünü oluşturan dört madde, bir başka deyişle carbonate de bismuth, salicylate de soude, alkol ve iyod, kapsamına girdikleri altbölümü temsil etmek durumundan çıkmışlardır.

c) Konjonktür Müdürlüğü'nün endeksleri, nihaî sanayi ürünlerini kapsamamaktadır. Bu eksiklik, söz konusu endekslerin duyarlılığını son derecede azaltmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere, gıda maddeleri ve yemler endekste % 62,5 gibi yüksek bir ağırlıkla yer almaktadır. Bu bölümün içinde de, hububat % 22,7 bakliyat % 0,9 oranında ağırlığa sahiptir. Bu iki altbölümün toplam ağırlığı % 23,6'yı bulmaktadır. Oysa, bu denli önemsenen maddelerin fiyatları, zaman içinde oldukça yavaş bir yükseliş gösterme eğiliminde olup, ayrıca hükümetlerce yakından denetlenebilmektedir. Dolayısıyla, gıda maddeleri ve yemler endeksinin yavaş bir yükseliş göstermesi, sanayi ham maddeleri ve yarı mamülleri endeksindeki hızlı yükselişi bir ölçüde gidererek genel endeksin daha ılımlı bir hızla yükselmesine yol açmaktadır. Gerçekten de, 1963'den 1973'e kadar süren döneme bir göz atıldığında sadece 1965, 1966 ve 1969 yıllarında gıda maddeleri ve yemler endeksindeki artış hızının, sanayi ham maddeleri ve yarı mamullerindeki artış hızından büyük olduğu görülmektedir. Bütün öteki yıllarda sanayi ham maddeleri ve yarı mamülleri endeksinin artış hızı daha fazladır. Eğer, sanayi mamulleri de endekse girmiş olsa idi, gıda maddeleri ve yemler bölümünün ağırlığı azalacağından ve sanayi mamullerindeki fiyat değiş-

²⁸ Bk. KORUM, S. : Türkiye'de Toptan Eşya Fiyatları Endeksi, Ankara 1968, sh. 10 vd.

meleri de hesaba katılmış bulunacağından, endekslerin duyarlılığı artmış, fiyatlar genel düzeyindeki hareketleri gerçek büyüklükleriyle yansıtmaya yeteneği güçlenmiş olurdu. Bu nedenle, bugünkü düzenleniş biçimiyle toptan eşya fiyat endekslerinin, fiyatlar genel düzeyindeki değişimleri, olduğundan daha küçük gösterdiği ileri sürülebilir.

d) Toptan Eşya Fiyatları Endeksi'nin, fiyat değişmelerini olduğundan küçük göstermesinin bir başka nedeni de, endekse giren madde fiyatlarının doğrudan doğruya borsalardan toplanmasıdır. Başka bir deyişle, ikinci piyasalarda oluşan fiyatlar, endeks düzenlenirken dikkate alınmamaktadır. Genellikle idari bir kararla fiyatları saptanan malların çok kez, oldukça farklı bir fiyattan alınıp satıldığı bilinmektedir; ancak resmî olmayan fiyatlar endeksleri etkilememektedir.

Toptan Eşya Fiyatları Endeksi'nin yetersizliği çoktanberi bilindiğinden bunları daha iyi bir duruma getirebilmek için zaman zaman çalışmalar yapılmış, plânlı döneme geçildikten sonra da, plânlarda ve programlarda bu amaca yönelik tedbirler öngörülmüştür. Ancak, bunların hiçbiri istenen sonuca ulaşamamıştır; yalnız, 1968 yılında Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü, 1963 yılını temel alan ve 1000'den fazla maddeyi kapsayan yeni bir endeks düzenleme girişiminde bulunmuştur. Laspeyres formülü ve tartılı aritmetik ortalamaya yöntemiyle düzenlenen bu yeni endeks, 1969 yılı Ağustos ayına kadar yürütülebilmemiş fakat çeşitli nedenlerle daha ileriki yıllara götürülebilmiş ve yayınlanmamıştır. Bununla birlikte, «islâh edilmiş ve kapsamı genişletilmiş yeni toptan eşya fiyatları endeksi»nin bazı ana ve alt bölümleri, 1972 yılı sonuna kadar hesaplanmış bulunmaktadır.

Toptan eşya fiyatları endekslerinin yetersizliği karşısında zaman zaman altın fiyatlarındaki değişimlere bakarak fiyatlar genel düzeyindeki yükselme ve düşmelerin ölçülmesi yoluna gidildiği görülmektedir. Ancak, altın fiyatlarındaki değişmelerin, fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen değişikliklerin sağlıklı bir göstergesi olmadığı açıktır. Her ne kadar fiyatlar genel düzeyinde yükselme olduğunda altın fiyatlarında da bir yükselişin ortaya çıktığı izlenebilmekte ise de, altın fiyatlarındaki yükselme oranı ile fiyatlar genel düzeyindeki yükselme oranının birbirine eşit ya da yakın olacağını ileri sürmek olanağı yoktur. Gerçekten de,

a) Fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi, öteki mallar arasında, altın fiyatlarının da yükselmesi demektir. Bununla birlikte, genel fiyat düzeyinin yükselme eğilimi karşısında, nakit olarak tutulan tasarrufların değerini korumak amacıyla halk altına olan

talebini artıracığından, altın fiyatlarındaki yükselişin fiyatlar genel düzeyindeki artıştan daha fazla olabileceği düşünülebilir. Başka bir deyişle, altın fiyatlarındaki yükselme, hem bir mal olarak altının fiyatındaki yükselmenin, hem de nakitden kaçış dolayısıyla altına olan talebin artmasının ortak sonucu sayılabilir. Öte yandan, fiyat hareketleri ülkedeki gelir bölüşümünü değiştiriyorsa ve örneğin geliri artan grupların altına karşı taleplerinin gelir esnekliği büyük ise altın fiyatlarının fiyatlar genel düzeyinden daha hızlı bir değişme göstereceği söylenebilir.²⁹

b) Fiyatlar genel düzeyinde önemli bir değişme meydana gelmediği zamanlarda da altın fiyatlarının büyük ölçüde oynamasına yol açan nedenler bulunabilir; örneğin, siyasal hayatta kararlılığın bozulması, fiyatlarda belki bir durgunluk ya da düşme yaratabildiği halde altın fiyatlarını yüksetebilir. Ayrıca, dünya piyasalarında altın fiyatlarının değişmesi yurtiçindeki altın fiyatlarını etkileyebilir.³⁰ Tarımsal alanda bol ürün alınan yıllarda çiftçi gelirlerinin daha büyük oranda altın satın almaya yönelmesi, altın fiyatlarının yükselmesine yol açabilir.

c) Altın, çok kolaylıkla üzerinde spekülasyon yapılabilecek olan bir maldır. Özellikle ülkemizde, ticarî altın arzının çok kısıtlı olması, spekülasyonu daha da kolaylaştırmaktadır. Elinde altın bulunduranların, talebin artacağını düşünerek satıştan vazgeçmeleri altın fiyatlarının hızla yükselmesine yol açabilir.

d) Reşat ve Cumhuriyet altınları ile külçe altın fiyatlarından hangisinin gösterge olarak kabul edileceği bir başka sorundur. Genellikle, bu üç çeşit altının fiyatları farklı oranlarda değişiklik göstermekte, hatta bazan değişmeler zıd yönlü olabilmektedir.

Belli başlı yabancı kambiyo merkezlerinde Türk parasının değeri de, yurtiçindeki fiyatlar genel düzeyinin değişme oranını ölçmeye yarayacak iyi bir gösterge niteliğini taşımamaktadır. Türk parasının serbest piyasalarda oluşan değişim değeri, yurtiçi fiyat düzeyinden çok, dış ödemeler dengesinin durumuna ve ülkemizin devalüasyon yoluna gideceği ya da gitmeyeceği yolundaki beklentilere yakından bağlıdır. Sürekli fiyat yükselişleri, dış ödemeler dengesi üzerinde baskılar yaratarak Türk lirasının serbest piyasadaki değerinin düşmesine yol açabileceği doğru olmakla bir-

²⁹ KARACAN, N.. Enflasyonun Büyümeyle İlgili Bozucu Tesirleri, İstanbul İktisat Fakültesi İktisadî Gelişme Enstitüsü : Türkiye'de Enflasyon, İstanbul 1968, sh. 131-132; keza bk. sh. 146-147.

³⁰ Altının uluslararası fiyatı ile Türkiye'deki fiyatı arasında paralellik bulunduğu yolundaki bir görüş için bk. KAYRA, C. : Türkiye'de Serbest Piyasada Altın Ticareti, Ankara 1970, sh. 68.

likte, dış ödemeler dengesindeki açığın her zaman yurtiçi fiyatların yükselmesinden doğduğunu ileri sürmek olanağı yoktur. Ayrıca, yurt dışında çalışan işçilerimizin gönderdikleri dövizlerin artmış olması halinde yurtiçi fiyatlar hızlı bir artış gösterse bile, Türk parasının serbest piyasalardaki değeri düşmeyebilmektedir. Bu nedenle, altın fiyatları gibi, Türk parasının yabancı kambiyo merkezlerindeki değişim değerinin de, ülkemizdeki fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen dalgalanmaların iyi bir göstergesi olmadığı söylenebilir. Ülkemizdeki fiyat hareketlerini izleyebilmek için, daha sağlıklı endeksler geliştirilinceye kadar, bugünkü toptan eşya fiyatları endekslerini kullanmaktan başka çare yoktur.

IV. PLÂNLİ DÖNEMDE FİYATLAR GENEL DÜZEYİNDEKİ DEĞİŞMELER: Daha önce de belirtildiği gibi, fiyatlar genel düzeyinin istikrarı, gerek plân stratejilerinde gerekse beş yıllık plânlarda ve programlarda yer alan en önemli amaçlar arasındadır. Bu denli önemsenen fiyat istikrarının sağlanması ve korunması amacıyla ne ölçüde yaklaşıldığını belirleyebilmek için, yetersizliği bir önceki kesimde tartışılmış bulunan Ticaret Bakanlığı Toptan Eşya Fiyatları Endeksini kullanmak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında, fiyat hareketlerinin tartışıldığı bütün resmî belgelerde de söz konusu endekslerden yararlanıldığı görülmektedir. Ancak bu endekslerin, kısa dönemlerde genel fiyat düzeyini doğru olarak yansıtacak bir yapıya sahip olmadıkları gibi, uzun dönemlerdeki fiyat hareketlerini izlemekte büsbütün yetersiz kaldıklarını bir kez daha belirtmekte yarar vardır. Gerçekten, dural bir ekonomide, ne kadar yetersiz olursa olsun endeksler, zaman içinde bir karşılaştırma yapmaya olanak verebilir. Dolayısıyla, kısa dönemde koşulların büyük ölçüde değişmediği varsayılarak yetersiz endekslerle oldukça anlamlı karşılaştırmalar yapılabilir. Buna karşılık, uzun dönemde koşulların aynı kaldığını kabul etmek doğru olmaz. Üretim bileşiminin ve tüketim kalıplarının değişmesine elverecek kadar uzun bir süreyi kapsayan dönemlerde söz konusu endekslerin zaman içinde karşılaştırma yapmakta kullanılması, yanıltıcı sonuçlar verecektir. On bir yılını doldurmuş bulunan plânlı dönemde Türk ekonomisi, önemli bir yapısal değişim göstermiştir. Bu bakımdan plânlı dönemdeki fiyat hareketlerini Konjonktür Müdürlüğü'nün endekslerine dayanarak izlemek, zorunlu olarak, bazı yanlışları da önceden göze almayı gerektirmektedir.

Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü'nün 1963 yılını temel alan toptan eşya fiyatları endeksi plânlı dönemde aşağıdaki tablonun ortaya koyduğu gelişmeyi göstermiş bulunmaktadır:

Endekslerin incelenmesi, plânlı dönemdeki fiyat hareketlerine ilişkin bazı gözlemler yapmaya olanak vermektedir:

a) Kalkınma plânlarının uygulanmaya başladığından bu yana geçen on bir yıl içinde toptan eşya fiyatları genel endeksi yılda ortalama % 9.3, gıda maddeleri ve yemler endeksi % 8.6, sanayi ham maddeleri ve yarı mamûlleri endeksi de % 10.4 oranında artış göstermiştir. Buna göre, sanayi ham maddeleri ve yarı mamullerinin fiyatlarındaki artış, plânlı dönem boyunca, gıda maddelerinin ve yemlerin fiyatlarındaki yükselişten daha hızlı olmuştur.

b) İlk iki beş yıllık plân döneminde toptan eşya fiyatları genel endeksi yılda ortalama % 8 artmıştır. 1963-1972 döneminde gıda maddeleri ve yemler endeksi yılda ortalama % 7.2, sanayi ham maddeleri ve yarı mamulleri endeksi de % 9.4 oranında yükselmiştir.

c) Birinci Beş Yıllık Plân döneminde fiyatlar genel düzeyi yılda ortalama % 5.4, İkinci Beş Yıllık Plân döneminde ise % 10.1 oranında artış göstermiştir. Gıda maddeleri ve yemler endeksinin yıllık ortalama artışı BBYP döneminde % 5.5, İBYYP döneminde % 8.5, sanayi ham maddeleri ve yarı mamulleri endeksinin yıllık ortalama artışı BBYP döneminde % 5.2, İBYYP döneminde % 12.9 olmuştur. Bir başka deyişle, İBYYP'nin uygulandığı yıllarda fiyatlar daha hızlı yükselmiş, fiyat istikrarını sağlama ve koruma amacından daha fazla uzaklaşmıştır.

d) Plânlı dönemde yıllık fiyat artışı dalgalı bir görünüme sahip bulunmaktadır. Genellikle büyük artış oranlarının ortaya çıktığı yılın ertesinde fiyat artış hızının önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. Ancak 1968 yılından sonra fiyat artış hızındaki düşmenin durakladığı ve fiyat artış hızının sürekli olarak yükselme eğilimi gösterdiği dikkati çekmektedir. Özellikle, plânlı dönemin son üç yılını kapsayan 1971-1973 arasında gerçekleşen fiyat artış hızı, kaygı yaratacak oranlara ulaşmıştır. Gerçekten de, fiyat artışı 1971 yılında % 15.9, 1972'de % 18.0, 1973'de % 20.5 oranındadır. Bu üç yılda fiyatlar genel düzeyindeki artış % 64.8, ortalama yıllık artış ise % 18.1 dolaylarındadır.

e) Sanayi ham maddeleri ve yarı mamûlleri endeksinin, plânlı dönem boyunca hızlı bir yükseliş göstermiş olması, toptan eşya fiyatları endeksinin kapsamına girmeyen sanayi ürünlerinin fiyatlarında daha da hızlı bir yükselmenin meydana gelmiş olduğuna kanıt sayılabilir. Toptan eşya fiyatları endeksinin bir önceki

	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
I. Genel Endeks	101.2	109.4	114.7	123.4	127.3	136.5	145.7	168.9	199.3	240.1
1. Gıda Maddeleri ve Yemler :	100.2	110.3	116.3	124.0	126.4	136.6	141.0	161.0	185.4	225.3
2. Sanayi Ham Maddeleri ve Yarı Mamulleri:	102.7	107.8	112.3	122.3	128.8	136.5	153.6	182.1	222.4	264.7

Yukarıda verilen tablodan anlaşıldığına göre, 1963'e oranla 1973 yılında toptan eşya fiyatları genel endeksi 140.1 puan, gıda maddeleri ve yemler endeksi 125.3 puan, sanayi ham maddeleri ve yarı mamulleri endeksi ise 164.7 puan artmıştır. Görüldüğü gibi, sanayi ham maddeleri ve yarı mamulleri alt bölümündeki artış, gıda maddeleri ve yemler alt bölümündeki artıştan daha fazladır.

Gerek genel endeksin gerekse alt bölümlere ilişkin endekslerin plânlı dönemde bir önceki yıla göre değişme yüzdeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiş bulunmaktadır.

	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
I. Genel Endeks	1.2	8.1	4.8	7.6	3.1	7.2	6.7	15.9	18.0	20.5
1. Gıda Maddeleri ve Yemler	0.2	10.0	5.4	6.6	1.9	8.1	3.2	14.2	15.2	21.5
A. Nebati Gıda Maddeleri	-3.8	8.6	3.7	2.0	2.8	9.0	2.5	9.0	10.8	25.2
a-) Hububat	0.9	10.9	2.5	-0.06	4.6	7.6	2.1	7.5	10.5	29.4
b-) Bakliyat	-8.4	-2.5	-0.3	11.9	10.9	6.3	14.3	49.3	8.3	13.1
c-) İthal edilen gıda mad.	-3.2	-1.7	1.0	-0.6	-0.3	-0.1	-0.3	1.6	-19.7
d-) Diğer gıda maddeleri	-12.7	5.5	7.2	7.7	-2.2	13.1	2.7	9.0	14.2	20.7
B. Hayvanlar	11.1	5.0	8.4	20.8	-2.9	4.7	15.3	42.4	29.9	5.1
C. Hayvan ürünleri	2.1	9.6	8.7	13.4	-3.2	6.0	5.9	14.5	10.5	19.2
D. Hayvan yemleri	6.1	21.0	5.2	4.2	9.8	10.3	-6.3	7.4	20.4	32.6
2. Sanayi Ham Maddeleri ve Yarı Mamulleri	2.7	4.9	4.1	9.0	5.3	6.0	12.5	18.6	22.1	19.0
A. Yakacaklar	0	0	0.6	17.3	32.2	14.4	0.3	20.5	35.5	11.7
B. Madenler	2.8	6.5	5.5	7.7	2.5	1.4	19.4	17.8	5.5	3.6
C. Dokumalar	2.5	3.6	0.08	9.5	-4.0	4.0	4.9	27.7	19.8	45.3
D. Deriler	14.6	13.8	12.6	-1.1	-13.7	1.4	10.7	23.7	64.1	30.2
E. Kimyasal ve tıbbî maddeler	2.2	8.6	17.0	7.9	0.5	1.6	41.4	62.0	5.3
F. Sınai ve madeni yağlar	0.8	5.5	1.3	10.9	4.1	-0.1	16.6	19.4	6.4	2.7
G. Kağıtlar	0.1	6.2	0.4	0.1	0	6.1	3.2	17.1	12.8	0.4
H. Yapı malzemeleri	3.4	6.2	10.9	4.9	3.9	6.4	8.0	9.8	12.8	11.0

kesimde tartışılmış bulunan yetersizlikleri de hesaba katıldığında fiyatlar genel düzeyinin, plânlı dönem boyunca, endekslerin gösterdiğinden daha fazla yükselmiş olduğu sonucuna varılabilir.

Plânlı dönemdeki fiyat hareketleri uç endekslerin değerlerindeki değişme oranlarına göre izlenmek istenirse, Aralık aylarına ilişkin genel endekslerdeki artış oranlarının aşağıdaki tabloda görülen büyüklükleri kazandığı görülür:

1963	% 1.9	1968	% 5.8
1964	3.0	1969	5.3
1965	10.8	1970	5.4
1966	—	1971	23.0
1967	6.2	1972	14.9
		1973	29.2

Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede fiyat istikrarının gelişmiş sanayi ülkelerindekinden farklı bir anlamı olacağı açık bir gerçektir. Başka bir deyişle, gelişmiş ülkelerindekinden daha yüksek bir fiyat yükseliş oranının ortaya çıkması halinde bile, fiyat istikrarının bozulduğu ya da sağlanamadığı söylenemez. Ancak, fiyat istikrarının hangi orandaki fiyat artışı ile bağdaşabileceği sorusuna cevap bulmak kolay olmasa gerekir. Bununla beraber, kalkınma plânlarının uygulandığı yıllar altdönemlere ayrıldığında ve bu altdönemlerdeki fiyat hareketleri birbirleriyle karşılaştırıldığında, fiyat istikrarı amacına ne ölçüde yaklaşıldığı konusunda bazı yargılara varma olanağı bulunabilir. Ancak böyle bir yaklaşım, plânlı dönemdeki gerçekleşmeyi mutlak ölçülerle değil, oransal olarak değerlendirmeye elvermektedir. Oysa, daha ilgi çekici olan, gerçekleştirilebilen kalkınma hızının zorunlu kıldığı asgarî fiyat artış oranını hesaplayabilmek ve değerlendirmeyi buna göre yapabilmektir. Böyle bir hesabın nasıl yapılabileceği konusunda kuramsal olarak bazı öneriler belki ileri sürülebilir;³¹ fakat belli bir kalkınma hızının zorunlu kıldığı fiyat artış oranını hesaplayabilmek, olanaksız denebilecek ölçüde güç görünmektedir.

BBYP ile İBYP'nın uygulandığı süreler birbirleriyle karşılaştırıldığında, daha yüksek fiyat artış oranlarının ortaya çıktığı 1968-1972 döneminde fiyat istikrarını koruma amacından uzaklaşıldığı sonucuna kolaylıkla ulaşılmaktadır. Bir başka deyişle BBYP, fiyat

³¹ Bk. HİÇ, M. — ALKİN, E. : 1965 Yılı Fiyat Artışları ve Türkiye'de 1950 Yılından Bu Yana Fiyat Endekslerinin Seyri' İstanbul İktisat Fakültesi İktisadi Gelişme Enstitüsü : a.g.e, sh. 14-17.

istikrarını koruma bakımından, İBYP'a göre daha başarılı olmuştur. 1963 yılından bu yana geçen süre, bir öncekinin bitiş yılı bir sonrakinin başlangıç yılı olacak biçimde ikişer yıllık dönemlere bölünüp, her dönemde ortaya çıkan fiyat artışlarının ortalaması alınırsa 1970 yılının sonuna dek iki yıllık ortalamaların % 7'nin üstüne hiç çıkmadığı görülebilmektedir. Buna karşılık, 1970-71 döneminde % 11.3'e yükselen ortalama, 1971-72'de % 16.9'a, 1972-73'de % 19.1'e ulaşmış bulunmaktadır. 1971-73 ortalaması ise % 18 oranındadır. Bu gözlem, fiyat istikrarının özellikle plânlı dönemin son üç yılında iyice bozulduğunu ve hızlı bir enflasyon sürecinin bu yıllarda başladığını ortaya koymaktadır.

Geride kalan son üç yılın Türkiye'yi karşı karşıya bıraktığı sorun, ülkenin iktisadî kalkınmasını yavaşlatmadan fiyat artışlarını kabul edilebilir oranlarda sınırlayabilmektir. İktisadî kalkınmanın yavaşlatılması sonucunu da birlikte getirecek yollara başvurarak fiyat artışlarının hızını azaltmak doğru ve uygun olmaz. Buna karşılık, başı boş bir enflasyonun, hiç olmazsa uzun dönemde, iktisadî kalkınmayı engelleyeceği ve ekonomiyi yanlış yönlere çevireceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Ekonomimizin bugün içinde bulunduğu durum, bir yandan enflasyonun önlenmesini, öte yandan da iktisadî kalkınma hızını azaltmaksızın enflasyonun önüne geçilmesini zorunlu kılmaktadır. Karşılaşılan bir başka zorunluluk da, enflasyonun durdurulması için alınacak tedbirlerin geciktirilmemesidir. Başka ülkelerin ve Türkiye'nin geçmişteki deneyleri, fiyatlardaki artış oranı ne kadar yüksek, artış süresi ne kadar uzun olursa iktisadî gelişmeye zarar vermeksizin enflasyonu durdurmanın o denli güç ve geç olduğunu ortaya koymaktadır.

İktisadî kalkınmayı yavaşlatmadan fiyat artış hızının düşürülmesi amacına yönelik en uygun kararların alınabilmesi ve tedbirlerin uygulanabilmesi için, fiyat artışlarına yol açan nedenlerin doğrulukla saptanması gerekir. Ancak bundan sonradır ki, birbirleriyle uyumlu ve tutarlı bir dizi tedbirin uygulamaya konmasıyla, iktisadî yapıyı çarpıtan büyük oranlı fiyat artışlarının önüne geçmeye çalışılabilir.

V. FİYAT ARTIŞLARININ NEDENLERİ: Ülkemizde fiyatlar genel düzeyi, II. ci Dünya Savaşına öngelen yıllardan beri, zaman zaman büyük, bazen küçük oranlarda olmak üzere sürekli bir artış göstermektedir. Bu artış eğilimine bakarak, Türkiye'de fiyatlar genel düzeyini yükselten ve etkilerini uzun dönemde meydana getiren sürekli nedenlerin var olduğu söylenebilir. Bir başka

deyişle, Türk ekonomisinde enflasyoncu baskılar yaratan sürekli ve genel nedenler vardır. Bunların bir bölümü talebi artıran ve talebin bileşimini değiştiren, bir bölümü ise maliyetleri yükselten nitelikte görünmektedir. Genel ve sürekli nedenlerden başka fiyat artışlarına yol açan özel ve geçici nedenler de zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Özel ve geçici nedenlerin bazıları talebi, bazıları ise maliyetleri yükseltici etkiler yaratmaktadır. Ekonomimizde büyük oranlı fiyat yükselmeleri meydana getiren özel ve geçici nedenlerin niteliği, hiç kuşkusuz, her enflasyon döneminde değişik olmaktadır. Ancak, geleneksel olarak kamu maliyesi ile ilgili görünen bu nedenler son yıllarda bir başka görünüm kazanmışlardır. Kamu kesimi dışında ortaya çıkan bir takım nedenler, fiyatlar genel düzeyini etkilemektedir. Türk ekonomisinin yapısı değiştikçe enflasyon olayı da nitelik değiştirmektedir. Dolayısıyla, enflasyona karşı savaşmak için alınması gereken tedbirlerde de bazı değişiklikler yapmak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Nüfusumuzun hızla artışı ve büyüyen nüfusa bağlı olarak tüketici durumdaki genç yaş gruplarının toplam içinde önemli bir yer tutması,³² ekonomide talebi artıran uzun dönemli nedenlerin başında gelmektedir. Ayrıca, hızlı nüfus artışı ve toplumsal değişimler kentleşmeyi çabuklaştırmakta, böylece ekonomide parasal değişim alanı genişlerken, toplam talebin bileşimi de değişikliğe uğramaktadır. Toplumsal yapıdaki bu gelişme, demografik yatırımlara ağırlık verilmesini zorunlu kılmaktadır. Öte yandan, ülkemizle dış dünya arasındaki haberleşme olanaklarının artması, tüketicilerin beğenilerini ve seçimlerini etkilemekte, dolayısıyla toplam talebin bileşimi bir başka nedenle zaman içinde değişmektedir. Üretimin bileşimi, gerektiği ölçüde ve gereken hızla, talebin bileşimindeki değişmeye uyulanmayınca fiyat yükselişleri kaçınılmaz biçimde ortaya çıkmaktadır. Uzun dönemde etkilerini sürdüren nedenlerin bir başkası, altyapı yatırımlarının parasal gelirleri artırıcı etkisidir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yapılan altyapı yatırımları, kısa dönemde mal ve hizmet arzını çoğaltmadığı halde, toplam talebi besleyici etkiler yaratmaktadır. Özellikle son yıllarda büyük ölçekli sınaî yatırımların yapılmaya başlaması, parasal gelir artışları ile üretim artışı arasında oldukça uzun bir zaman aralığının ortaya çıkmasına yol açmakta, böylece ekonomide-

³² 14 ve daha küçük yaşta olanlar, toplam nüfusun 1945'de % 39.5'ini, 1950'de % 38'ini, 1955'de % 39.4'ünü, 1960'da % 41.2'sini, 1965'de % 41.9'unu, 1970'de ise % 41.7'sini oluşturmaktadır. Bağımlılık oranı da 1955'de 1000'de 753 iken, 1970'de 1000'de 836'ya yükselmiş bulunmaktadır.

ki talep baskısı güçlenmektedir. Ülkemizde talebi sürekli olarak artıran bir başka etken kamu maliyesi ile ilgilidir. Genel bütçe açığı hemen her yıl ortaya çıkmakta, bütçe açığını enflasyoncu olmayan yollardan kapamak olanağı her zaman bulunmamaktadır. Fiyatlar genel düzeyinin sürekli olarak yükselme eğilimi göstermesi, bir ölçüde de olsa, paradan kaçma olayını doğurmakta ve etkilerini uzun dönemde sürdüren bir başka nedeni oluşturmaktadır. Gelirlerin tasarrufa yöneltilebilecek bir bölümü, gelecekteki fiyat yükselmelerinden korkularak tüketim için harcanmakta, paranın dolaşım hızında zaman zaman artışlar olmaktadır.

Ekonomimizde talebi hızlı bir biçimde artıran sürekli nedenlerin yanıbaşında, maliyetlerin yükselmesine yol açan ve etkilerini uzun dönemde belli eden nedenler de görülmektedir. Bunların içinde belki en önemlisi, maliyetlerin düşürülmesi amacına gereken ağırlığı vermeyen işletmecî tutumudur. Ashında, Türk ekonomisinde maliyeti düşürücü tedbirlerin gereği kadar uygulanmasını önleyen ve kurumsal denebilecek nedenler vardır: Yurtiçi üretim, genellikle, gümrük vergileri ve ithal kısıtlamaları ile yabancı rekabete karşı korunmaktadır. Talebin hemen her zaman yüksek düzeyde olması üretilen malların kolaylıkla satılmasına elvermekte, maliyetleri ve dolayısıyla arz fiyatını düşürme zorunluluğu ortaya çıkmamaktadır. Üretilen malların satıldığı pazarların tekel ya da tekel benzeri piyasa niteliği taşıması, maliyetlerin düşürülmesi için çaba harcanması gereğini azaltmaktadır. Rekabetin oransal olarak daha canlı olduğu pazarlarda maliyet ve fiyat dışında kalan unsurlara ağırlık verilerek satışın artırılması yolu yeğlenmektedir. Maliyetleri yükselten bir başka etken ülkemizdeki pazarlama düzeninin bozukludur. Çoğu kez üretilen mallar, bir çok el değiştirdikten sonra tüketiciye ulaşabilmektedir. Pazarlama düzeni, fiyatların düşmesini önleyebilmek için gerektiğinde arzı kısma alışkanlığını edinmiş görünmektedir. Özellikle besin maddelerinde arzı kısma yoluna sık sık gidilmektedir. Ülkemizde nitelikli işgücü arzının yeterli olmayışı da maliyetleri yükselten bir başka etkendir. Gerek yönetici olarak, gerekse teknik düzeyde çalışacak yetişmiş işgücünün eksikliği, üretimde darboğazlar yaratmaktadır. Ülkemizde uygulanan üretim teknolojisinin geriliği de maliyetleri olumsuz yönde etkileyen bir başka nedendir. Teknolojinin ileri olmayışı, verimliliğin yükselmesini önlemekte, dolayısıyla maliyetleri düşürmek olanağı bulunmamaktadır. Öte yandan, ülkemizin zaman zaman karşılaştığı dış ödeme güçlükleri, ham madde, yedek parça ve yeni makineler ithalini kısıtlamakta, üretimde darboğazların ortaya çıkma-

sına yol açmaktadır. Gerek dış ödeme olanaklarının daralması gerekse yetenekli işgücünün eksikliği, öteki nedenlerle birlikte, oldukça büyük bir boş kapasitenin oluşması sonucunu vermekte ve maliyetler bu nedenle yükseliş göstermektedir. Talep baskısı bulunan bir ekonomide boş kapasitenin varlığı, üzerinde durulması gereken bir çelişkidir. Otomotiv sanayii gibi bazı üretim alanlarında küçük ölçekli fakat çok sayıda teşebbüsün kurulmuş bulunması, yan sanayiın gelişmemiş olması, yukarıda kısaca değinilen öteki nedenlerle birlikte, boş kapasitenin meydana gelmesine yol açmaktadır. Ayrıca tekel durumundaki üreticiler, kendilerine en yüksek toplam kârı sağlayan fiyatı piyasaya kabul ettirebilmek amacıyla üretimi kısmayı ve kurulu kapasiteyi tam olarak kullanmamayı kendi çıkarlarına uygun bulmaktadırlar. Maliyetleri yükselten bir başka etken, teşebbüslerin optimum büyüklükte kurulmayışıdır. Yurtiçi piyasanın yeteri kadar geniş olmayışı ve ihracat olanaklarının elverişsizliği kadar, sermaye birikiminin yeterli olmayışı, üretim maliyetlerini en düşük düzeye indirecek ölçekte teşebbüslerin kurulmasını engellemektedir. Maliyetleri olumsuz yönde etkileyen bir başka kurumsal neden, tarımsal kesimde görülmektedir. Ülkemizde tarımsal toprak mülkiyetinin dağılımı, verimli üretim yapmaya elverecek büyüklükte tarımsal işletmelerin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Tarımsal işletmelerin büyük bir bölümü aile ihtiyaçlarını bile gereği kadar karşılayamayacak ölçüde küçüktür. Büyük toprakların tümü üzerinde kapitalist işletmeler kurulamamıştır. Tarımsal toprak mülkiyetinin dağılımındaki ve tarımsal toprakların kullanılışındaki bu bozukluk, verimin yükselmesini, maliyetlerin düşmesini önlemektedir. Kaldı ki, küçük üreticileri koruma amacıyla devletin izlediği destekleme siyaseti, büyük ölçekli tarımsal üretim yapanları, maliyeti düşürücü yollar aramaktan alıkoymaktadır. Bu sonucun doğmasında, tarımsal kesimde oluşan gelirler vergilendirilirken seçilen yolun da etkisi vardır. Öte yandan, 1963 yılından bu yana yürürlükte olan toplu pazarlık ve toplu sözleşme düzeni, ücretlerde artışlar meydana getirerek maliyetleri yükseltici etkiler yaratmaktadır. Ücretlerde son on yıl içinde ortaya çıkan artışın yeterli olup olmadığı ya da yükselen fiyatlar karşısında ücretlerin refah düzeyini ne ölçüde iyileştirebildiği ayrıca tartışılabilir bir konudur. Ancak, şu kadarı kesinlikle söylenebilir ki, toplu sözleşme düzeni, ulusal gelirin dağılımını ücretliler yararına olarak değiştirmiş bulunmaktadır. Çoğunlukla iki yılda bir yenilenen toplu sözleşmelerle ücretliler en azından gerçek ücretlerini korumak, çok kez de gerçek ücretlerini yükseltmek olanağını elde etmektedirler. Örneğin, sigortalı işçilerin

ortalama günlük ücretleri 1963'de 17.10 TL. iken 1972'de 43.88 TL. ye çıkmış bulunmaktadır.³³ Başka bir deyişle, söz konusu dönemde toptan eşya fiyatları endeksindeki artış % 140, sigortalı işçilerin günlük ücretlerindeki artış ise % 157 dolaylarındadır. İşçi ücretlerindeki yükseliş maliyetleri etkileyerek fiyatları artırmakta³⁴ fiyatların yükselmesi ise işçi ücretlerinin artırılması isteğine yol açmaktadır. Böylece, bilinen ücret-fiyat spirali ortaya çıkmaktadır. Buna benzer bir durum, daha düşük oranda ve daha seyrek olarak kamu personelinin maaşlarında görülmektedir. Elbette, bunlardan sadece kamu iktisadî teşebbüslerinde çalışanların maaşları üretim maliyetlerini etkileyebilmektedir. Ekonomimiz geliştikçe ücret ve maaşlardaki artışın gerek toplam talep, gerekse maliyetler üzerinde yarattığı etki büyümektedir. Gerçekten iktisaden faal nüfus içinde memurların ve sigortalı işçilerin payı 1963 yılında % 7.9 iken 1971'de % 13.8'e çıkmış bulunmaktadır. Aynı dönemde toplam ücret kazançlarının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı da % 11.7'den % 18.2'ye yükselmiştir.³⁵

Türkiye'de fiyatlar genel düzeyinin uzun dönemde yükselmesine yol açan genel ve sürekli etkenlere, son üç yılda ortaya çıkmış bulunan özel nedenler de katılmış ve Türk ekonomisi hızlı bir fiyat artışı olgusu ile karşı karşıya kalmıştır. Sözü edilen özel nedenlerin bir bölümü talebi, bir bölümü de maliyetleri etkileyici niteliktedir. Bununla birlikte, aynı nedenin bazan hem talebi, hem de maliyetleri yükseltici etkiler yarattığı görülmektedir. Öte yandan, son üç yılda ortaya çıkan nedenlerin bazıları fiyat artışlarının başlamasına katkıda bulunmuş, fakat fiyatları yükseltici etkisini bir süre sonra yitirmiş iken, diğer bazıları fiyatların artmasına daha başlangıçta yol açtığı gibi fiyat yükselten etkilerini bugün de sürdürmektedir.

³³ 1973 yılında sigortalı işçilerin aldıkları ortalama ücretin 48.97 TL.sı olduğu tahmin edilmektedir. Bk. D.P.T. : 1974 Yılı Programı, Ankara 1974 sh. 75. Ortalama günlük ücretler hesaplanırken işçilere yapılan aynı ödemeler ile sosyal yardımlar dikkate alınmamıştır. Bunlar hesaba katıldığında ortalama ücretler daha da yükselmektedir.

³⁴ İşçilik giderlerinin üretim maliyetine oranı, ürün cinsine göre değişmektedir. Örneğin, 1972 yılında kamusal kesimdeki işçilik giderlerinin üretim maliyetine oranı iplikde % 9-19, dokumalarda % 16-19, kundurada % 13, porselende % 19-35, azot sanayii ürünlerinde % 7.7. - 15.0, kağıtta % 2.3 - 14.8, çimentoda % 13-19, şekerde % 18 dolaylarındadır. Özel kesimde ise bu oran elektrik ampulünde % 11, buzdolabında % 14, kamyonunda % 2, otobüste % 4, otomobilde ve traktörde % 3, oto lastiğinde % 8.5, margarinde % 0.9 kadardır. Ancak, bu oranların ihtiyatla kabul edilmesi gerekir.

³⁵ D.P.T. : Yeni Strateji ve Kalkınma Plânı, Üçüncü Beş Yıl (1973-1977), sh. 89.

Fiyatlar genel düzeyinin 1970 yılından sonra gösterdiği hızlı yükseliş, bir yandan talep öbür yandan maliyet enflasyonunun özelliklerini taşımaktadır. Son üç yılın fiyat hareketlerini yaratan nedenleri açıklıkla ortaya çıkartabilmek için talep ve maliyetler üzerinde etkili olan belli başlı etkenleri ayrı ayrı ele almakta yarar vardır. Önce talebi artıran etkenler üzerinde durulacaktır.

A. Talebi Artıran Nedenler : Ülkemizde toplam talebi son yıllarda artıran çeşitli etkenler vardır. Bunların oransal önemleri oldukça değişiktir. Ancak, hepsi bir araya gelince toplam talebin hızlı bir artış göstermesi sonucunu doğurmaktadır.

1. Devlet Personel Kanunu'nun Yürürlüğe Girişi : Ülkemizde genel ve katma bütçelerden maaş alan memurların sayısı 650 bin dolaylarındadır. Kamu İktisadî Teşebbüslerinde çalışan memurlar da hesaba katılırsa bu rakam çok daha yükselmektedir. 657 sayılı kanuna göre kamu personeline ödenen maaşlar 1.3.1970'den geçerli olmak üzere artırılmış bulunmaktadır. Ancak, yükseltilem maaşların ödenmesine 1970 yılının son ayında başlanmıştır. Devlet Personel Kanunu'nun kamu personeline ödenen maaşlar toplamında ne kadar artış meydana getirdiği kesinlikle bilinmemektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yaptığı bir araştırmaya göre maaşlar toplamında 657 sayılı kanunun uygulanması nedeniyle ortaya çıkan artış yedi milyar lirayı aşmaktadır. Daha sonraki yıllarda kanun gücünde kararnemelerle yapılan değişiklikler, üniversite öğretim üyelerinin ve yardımcılarının maaşlarına yapılan zamlar, emeklilerin maaşlarındaki ayarlamalar ve kamu personeline devletin borçlu olduğu maaş farklarının bir bölümünün ödenmesi, kamu kesiminde çalışanların parasal gelirlerinde birden bire ve çok önemli artışlar meydana getirmiştir. Bilindiği gibi parasal geliri yükselen bu grubun marjinal tüketim eğilimi çok yüksektir. Ayrıca maaş artışlarından önce karşılanamamış ihtiyaçların birikmesi, ertelenmiş bir talebin oluşmasına yol açmış bulunuyordu. Dolayısıyla 657 sayılı kanunun uygulanması kamusal kesimdeki memurların harcamalarında önemli bir artışın ortaya çıkması ve toplam talebin bu nedenle etkilenmesi sonucunu doğurmuştur.

Kamu personelinin maaşlarına yapılan zamların, enflasyon yaratıcı kaynaklardan karşılanmadığı takdirde, sadece toplam talebin bileşimini etkilemek, tüketim harcamalarını artırmak ve paranın dolaşım hızını yükseltmek yoluyla toplam talebin ve fiyatların artmasına yol açabileceği açıktır. Ancak, bu nedenle ortaya çıkan fiyat artışlarının, eğer başka nedenler yoksa, sürekli olmaması ve

ekonominin daha yüksek bir fiyat düzeyinde yeniden dengeye kavuşması gerekir. Buna karşılık maaş artışları, enflasyon doğurucu kaynaklardan karşılanırsa, fiyat yükselişleri sürekli olabilir. Hiç kuşkusuz böyle bir durumda fiyatların yükselmesi, özlük haklarına ilişkin giderlerin dışındaki kamusal harcamaların, normal bütçe gelirleri ile karşılanmış olsa bile, zaman içinde giderek artmış olmasına bağlıdır.

2. Konsolide Bütçe Açığı : Ülkemizde konsolide bütçe giderleri konsolide bütçe gelirlerini sürekli olarak aşmaktadır. İBYP döneminde oluşan konsolide bütçe açığı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Milyon TL.

1968	1969	1970	1971	1972	1973
— 1.763,2	— 2.554,3	— 548,7	— 7.099,0	— 3.520,0	— 5.650,0

Bu yıllar içinde çıkartılan iç borçlanma tahvillerinin tutarı ise sırasıyla 500, 600, 600, 800, 4.000, 3.000 milyon liradır. Ancak, bu tahvillerin genellikle yarıdan çoğu bankalara satılmış ve böylece konsolide bütçe açığının önemli bir bölümü enflasyoncu sayılabilecek kaynaklardan sağlanan gelirlerle kapatılmıştır. Bankalara satılan iç borçlanma tahvillerinin toplamı 1968-1972 döneminde sırasıyla 338.7, 348.8, 347.4, 406.7, 1905.1 milyon liradır. Bütçe açığının iç borçlanma tahvilleri ile karşılanamayan bölümünü kapatabilmek için Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmuştur.

Öte yandan, konsolide bütçe giderleri içinde câri harcamalarının payı giderek büyümektedir. Câri harcamaların konsolide bütçe giderlerine oranı 1968'de % 49.1, 1969'da % 46.6, 1970'de % 45.4 iken, 1971'de % 46.8'e, 1972'de % 47.9'a yükselmiş, 1973'de % 46.5 (geçici) olmuştur. Ayrıca, câri harcamaların bir önceki yıla oranla artış hızı da son yıllarda kaygı verecek sınırlara varmıştır. Câri harcamaların 1968 ve 1969'da sırasıyla % 13.2 ve % 9.5 olan artış oranı 1970'de % 23.4'e, 1971'de % 48.4'e yükselmiştir. Bu oran, ancak 1972'de % 8.8 olabilmıştır. Bununla birlikte, 1972 yılında toplam giderlerin artış hızının çok azaldığı da gözden uzak tutulmamalıdır. 1973 yılı artış oranı ise (geçici) % 28 dolayındadır.

Câri harcamalardaki artışa uygun olarak personel giderlerinde de hızlı bir yükselme göze çarpmaktadır. 1968-1972 dönemindeki artış, yıl sırasına göre, % 13.1, % 13.4, % 28.8, % 60.6 ve % 8.8'

dir. Personel giderlerinin câri giderlere oranı 1968'de % 67.5 iken, 1971'de % 79'a çıkmış ve 1972'de aynı düzeyde kalmıştır.

Câri giderlerin oransal olarak artırılması ve özellikle câri harcamalar içinde personel giderleri payının yükselmesi toplam talebin bileşimini değiştirici etkiler yaratabilecek niteliktedir. Bu nedenle talebin, üretimi gerektiği ölçüde çok ve hızlı artırılamıyan mallara yönelmesi, bu malların fiyatlarında bir yükseliş yaratabilir. Öte yandan câri harcamalar, mal ve hizmet arzını artırmadığından, uzun dönemde fiyatları yükseltici etkiler meydana getirir.

Eldeki bilgiler, kamu personelinin maaşlarına yapılan zammın, toplam talebi, dolayısıyla fiyatlar genel düzeyini yükseltici etkiler yaratmakla birlikte, bu yöndeki etkisini artık yitirdiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, konsolide bütçe giderlerinin konsolide bütçe gelirlerinden fazlalık göstermekte devam etmesi ve aradaki farkın gerek bankalara satılan tahvil gelirleriyle gerekse Merkez Bankası kaynaklarından sağlanan borçlarla kapatılması, fiyatlar genel düzeyini sürekli olarak artıran etkiler meydana getirmektedir.

3. T.C. Merkez Bankası'ndan Alınan Kredilerdeki Artış : Konsolide bütçe giderleri ile konsolide bütçe gelirleri arasındaki uyumsuzluk Merkez Bankası kredilerinden gittikçe artan miktarlarda yararlanılması sonucunu vermiştir. Gerçekten, Hazine'ye açılan kısa vâdeli avanslar 1968 yılında 230, 1969'da 876, 1970'de 1.302, 1971'de 1.729, 1972'de 1.381 ve 1973'de 375 milyon liralık artış göstermiştir. Tekel Genel Müdürlüğü ile Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü'ne hazine kefaletini haiz bonolar karşılığı açılan krediler 1968'de 472, 1969'da 470 milyon lira yükselmiş, 1970'de 173 milyon liralık bir düşüştü sonra 1971'de 1.875, 1972'de 350 milyon lira artmış ve 1973 de 130 milyon lira azalmıştır. Burada verilen rakamlar, yıl sonu durumlarını yansıtmaktadır. Oysa, yıl içinde alınan krediler, zaman zaman çok daha yüksek düzeylere çıkmaktadır. Dolayısıyla, Merkez Bankası kaynaklarından sağlanan kredilerin toplam talebi artırıcı etkisi, yıl sonu rakamlarının gösterdiğinden daha çok olmaktadır.

4. Devalüasyonların Etkileri : Türkiye 10 Ağustos 1970 günü yaptığı devalüasyonla parasının dış değerini % 66.6 oranında düşürmüştür. Yine 1973 yılı Şubat ayında A.B.D. dolarının % 10 devalüe edilmesinden sonra dolar ile Türk lirası arasındaki değişim oranının aynı kalması kararlaştırılmış, böylece paramızın dış değeri öteki yabancı paralar karşısında % 10 oranında düşürülmüştür. Öte yandan, dünya ticaretinde önemi olan ülkele-

rin paraları zaman zaman revalüe edilmiş, bu olgu ekonomimiz üzerinde yeniden devalüasyon yapılmışçasına etkiler yaratmıştır. Devalüasyon, fiyatlar genel düzeyini üç ayrı nedenle yükseltmektedir. Önce ithal edilen malların yurtiçi fiyatları yükselmekte ve bundan zincirleme etkiler doğmaktadır. Bu sonuç üzerinde ilerde ayrıca durulacaktır. İkinci olarak devalüasyon, ihracatın artmasını sağlayarak yurtiçi mal arzını azaltmaktadır. Üçüncü olarak da, ihracatçıların ve belki üreticilerin eline geçen parasal gelirleri artırmakta, dolayısıyla toplam talebin yükselmesine yol açmaktadır. Gerçekte de, 1970 devalüasyonundan sonra ülkemiz ihracatı, plân ve program öngörülerinin çok üstüne çıkmış ve sözü edilen etkilerin güçlü bir biçimde doğması sonucunu vermiştir. 1971-73 yıllarında gerçekleşen ihracat artışının ne ölçüde Türk parasının devalüasyonuna ve yabancı ülke paralarının revalüasyonuna bağlı olduğunu hesaplamak olanağı yoksa da, 1970 yılı Ağustos ayından önceki döviz kurları aynı kalsaydı ihracatçılarımızın eline geçecek olan parasal gelire oranla son üç yılda ihracatçılarımızın toplam olarak 16 milyar Türk lirası dolayında fazla gelir elde ettikleri söylenebilir. Bu sonuç, devalüasyonun sözü edilen öteki etkileri ile birlikte, fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine yol açan önemli bir neden olmuştur.

5. İthalâtçılardan Alınan Teminatın Azaltılması : Bilindiği gibi, ithalât yapmak isteyenler, dış ticaret rejimimize göre, yetkili bankalara parasal teminat yatırmak zorundadırlar. Bu teminat, ithalâtçının yurt dışından mal satın almak için istediği dövizin Türk parasıyla hesaplanan karşılığının belli bir yüzdesine eşittir. Teminat yüzdesi, Bakanlar Kurulu'nun kabul edip uygulamaya koyduğu ithalât rejimi kararı ile saptanmaktadır. Yetkili bankalara yatırılan ithalât teminatları, T.C. Merkez Bankası'nda ilgili banka adına açılan bir hesaba her hafta sonu global olarak aktarılmaktadır. Mallar, ithalât rejimi kararının belirttiği zamanda yurda getirilip, Türk parası ile hesaplanan bedellerinin tümü Türk Parası Kıymetini Koruma mevzuatında yazılı süreler içinde ödenirse teminatlar ilgililere geri verilmektedir. Yetkili bankalara yatırılarak T.C. Merkez Bankası'nda toplanan teminatlar, ithalat gerçekleşinceye kadar, bir miktar paranın tedavülden çekilmesini sağladığı için ekonomideki talep baskısını azaltan etkiler yaratmaktadır.

1970 yılının Ağustos ayı başına kadar, dış ödeme olanaklarının yetersizliği nedeniyle, ithal edilen malların bedelinin bir bölümü zamanında yurtdışına transfer edilememiş ve yabancıların, sattıkları mallar karşılığında 300 milyon dolar dolayında bir alacağı bi-

rikmiş bulunuyordu. Geciken transferler yüzünden T.C. Merkez Bankası'nda toplanan ithalât teminatları, 8.8.1970 günü 4.901 milyon liraya ulaşmıştı. 10 Ağustos devalüasyonundan sonra transferlerin hızla yapılması ve ticari dış borçların ödenmesi sonucu ithalât teminatları ilgililere geri verilmiş ve 31.12.1970 günü, T.C. Merkez Bankası'ndaki teminatlar toplamı 1.999 milyon liraya inmiştir.³⁶ Böylece, beş ay gibi kısa bir süre içinde ekonomimizin genel likiditesini 2.902 milyon lira artıran bir etken ortaya çıkmıştır. Öte yandan, devalüasyondan sonra ithalât teminatlarının oranları da indirilmiştir. Gerçekten de, devalüasyondan önce ve 5.1.1970 günü yayınlanmış olan ithalât rejimi kararında teminat oranı, 1 numaralı liberasyon listesinde yer alan mallar için % 90, 2 numaralı liberasyon listesine giren mallar için % 120, tahsisli ithal malları listesinden yapılacak ithalât için ise ithalâtçı kotalarında % 50, sanayici kotalarında % 20 olarak saptanmıştı. 10.8.1970 günü yayınlanan bir ek kararla teminat oranı, 1 numaralı liberasyon listesinde yazılı mallarda % 45'e, 2 numaralı liberasyon listesine giren mallarda % 60'a, tahsisli ithal malları listesinden yapılacak ithalâtda ithalâtçı kotasına giren mallarda % 25'e, sanayici kotasında yazılı mallarda % 10'a düşürülmüştür. Daha sonra, 4.1.1971 günlü ithalât rejimi kararıyla, 1 numaralı liberasyon listesinde teminat oranı % 50'ye çıkartılmış, fakat 2 numaralı liberasyon listesi için bu oran % 40'a indirilmiştir; tahsisli ithal malları için istenen teminat oranında ise bir değişiklik yapılmamıştır. Bir yandan, gecikmiş transferlerin hızla yapılması ve yeni transfer isteklerinin bekletilmeden yerine getirilmesi, öbür yandan ithalâtda alınan teminatların oranlarındaki düşüş, tedavülden çekilerek T.C. Merkez Bankası'na yatırılan para miktarının azalmasına yol açmış, dolayısıyla ekonominin genel likiditesini ve toplam talebi artırıcı etkiler ortaya çıkmıştır. Gerçekten de, T.C. Merkez Bankası'nda toplanan ithalât teminatları tutarı, 1971 yılı başından bu yana, ithalâtın artış göstermesine rağmen, devalüasyon öncesi düzeye hiç yükselmemiş ve genellikle 1.5 milyar liranın altında kalmıştır. Başka bir deyişle, devalüasyondan sonra ithalât teminatlarının dezenflasyonist etkileri ortadan kalkmış ya da büyük ölçüde azalmıştır.

6. İşçi Dövizlerindeki Artış : 1970 devalüasyonu, yurtdışında çalışan işçilerin gönderdikleri dövizlerin de büyük ölçüde artmasına yol açarak ekonomimizde toplam talebi yükseltici etkiler yaratmıştır. 1968 yılında 107.3 milyon dolar olan işçi dövizleri top-

³⁶ T.C. Merkez Bankası A.Ş. : 1970 Yılı Raporu Ankara 1971, sh. 46.

lamı, 1969'da 140.6, 1970'de % 94 oranında artarak 273.1, 1971'de 471.3, 1972'de 740 ve 1973'de 1.183,2 milyon dolara ulaşmıştır. 10 Ağustos devalüasyonundan sonra yurda gelen işçi dövizlerinde çok belirgin bir artma görülmektedir. Örneğin, 1969 yılının son beş ayında gönderilen işçi dövizleri, yıllık toplamın % 65'i iken bu oran, 1970 yılının aynı döneminde % 70'e çıkmıştır; yine devalüasyonu izleyen yıllarda işçi dövizlerinin artış oranında önemli bir yükseliş göze çarpmaktadır. 1968'de % 15, 1969'da % 31 olan artış oranı 1970'de % 94, 1971'de % 70, 1972'de % 57, 1973'de % 60 olmuştur. Oranların bu gelişimi, devalüasyonun 1970 yılında güçlü bir etki yarattığını, ancak bu etkinin zamanla azaldığını ortaya koymaktadır.

Devalüasyondan sonra yurda gelen işçi dövizlerinin artışı, 1970 yılının son beş ayında ekonomimizin genel likiditesinde üç milyar liraya yaklaşan bir yükseliş meydana getirdiği gibi, 1971'de 6.6, 1972'de 10.3 ve 1973'de 16.5 milyar liralık bir satın alma gücünün piyasaya çıkması sonucunu vermiştir. Yabancı ülkelerde çalışan işçilerin gönderdiği dövizler, böylece, yurtiçi toplam talebin birden bire ve çok büyük ölçüde artmasına, dolayısıyla enflasyoncu baskıların oluşmasına yol açmış bulunmaktadır.

7. Dövizle Çevrilebilir Türk Parası Mevduat Hesabındaki Gelişmeler : Yabancı ülkelerde çalışan Türk işçilerinin yurda daha çok döviz göndermelerini sağlamak ve Türk parasını, belli bir ölçüde de olsa, konvertibl yapabilmek amacıyla 27.7.1967 günlü, Seri : 7, 37 sayılı tebliğ ile «Dövizle Çevrilebilir Türk Parası Mevduat Hesabı»nın açılması, Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu'na dayanılarak kararlaştırılmıştı. İlk uygulama yıllarında, dövizle çevrilebilir mevduat olarak yurdumuza gelen yabancı paralar önemli bir tutara ulaşmamıştı. Ancak, bu yoldan gelen mevduata ödenen faiz oranı, Avrupa ülkelerindeki faiz oranından oldukça yüksek olduğu için zamanla dövizle çevrilebilir mevduat toplanımında büyük bir artış meydana gelmiştir. Türkiye'de borç almak isteyen teşebbüsler, bazı bankaların aracılığından yararlanarak, yurtiçindeki daha düşük maliyetli krediyi dövizle çevrilebilir mevduat hesabı yoluyla Avrupa ülkelerinden sağlamak olanağını bulmuşlardır. Dolayısıyla bu hesap, bir süre sonra, ucuz bir kredi kaynağı niteliğini kazanmıştır. Dövizle çevrilebilir Türk lirası mevduat hesabı kanalıyla ülkemize gelen yabancı kökenli kaynak tutarı 1970 yılı sonunda 938 milyon lira iken 1971 yılı sonunda 1.861 milyon liraya, 1972 yılı sonunda ise 6.474 milyon liraya ulaşmıştır. Böylece, ekonomimizde dövizle çevrilebilir mevduat, 1971 yılında 923 milyon,

1972 yılında 4.613 milyon liralık bir likidite artışı meydana getirmiştir. Dövizle çevrilebilir mevduat hesabının hızla gelişmesi, tedavüle para çıkartılması sonucunu doğurduğundan enflasyoncu baskıların güçlenmesine yol açmıştır. Üstelik, sözü edilen hesabın bir dış borçlanma kaynağı olarak kullanılması, yurtiçi para siyasetinin amaçlarıyla çelişen etkiler yaratmıştır. Ayrıca, dövizle çevrilebilir mevduat hesabından yararlanılarak yurda getirilen kısa vâdeli yabancı sermaye, büyük bir belirsizlik gösterdiğinden ve koşullar gerektirdiğinde hızla geldiği ülkeye dönebilecek nitelikte olduğundan güvenilir bir döviz kaynağı sayılmamıştır. Bu nedenle, 27.7.1972 günü yayınlanan Seri : 7,103 sayılı tebliğ ile bazı sınırlamalar konarak dövizle çevrilebilir Türk lirası mevduat hesabını denetim altına alma yoluna gidilmiştir. Kısa bir süre sonra Seri : 7,105 sayılı tebliğ çıkartılarak, 103 sayılı tebliğ yürürlükten kaldırılmış ve sınırlayıcı hükümler bazı yönlerden değiştirilmiştir. 24.1.1973 günü yayınlanan Seri : 7,106 sayılı tebliğ ile de uygulamaya ilişkin bazı düzenlemeler yapılmıştır. Sözü edilen tebliğlerin getirdiği tedbirler, dövizle çevrilebilir mevduat hesabındaki düzensiz artışı önlemek ve ülkemize gelmiş olan kısa vâdeli yabancı sermayenin bir bölümünü geldiği ülkeye geri göndermek amacına yöneliktir. 1973 yılı sonunda dövizle çevrilebilir Türk lirası mevduat hesabının bakiyesi 3.108 milyon liraya inmiş bulunmaktadır. Böylece, geçtiğimiz yıl içinde ekonominin genel likiditesinde 3.5 milyar liraya yaklaşan bir azalış gerçekleştirilebilmiştir.

Dövizle çevrilebilir mevduat hesabı yoluyla sağlanan dış kaynakların alınan tedbirlerle sınırlandırılmasına karşılık, 3.1.1973 günü yayınlanmış bulunan 7/5399 sayılı «Özel Dış Krediler ve Faiz Eşlendirme Fonu Hakkında Karar», yurtdışından borçlanmak için yeni olanaklar getirmiştir. Karara göre, özel ve kamusal kesimde çalışan teşebbüsler, belli projelerin finansmanı için kendi olanaklarını kullanarak Türkiye'deki bankalar aracılığı ile özel kaynaklı dış krediler alabilirler. Ancak, özel dış kredilerin kullanılması Maliye Bakanlığı'nın iznine bağlı olup, söz konusu izin verilmesi için aranacak koşullar, yine Maliye Bakanlığı'nca çıkartılan tebliğlerle saptanmaktadır.³⁷ Öte yandan Karar, özel dış kredilerin kullanılacağı kesimler ile projelerin niteliklerinin, Kalkınma Plânı'nın amaçlarıyla bağdaşacak biçimde yıllık programlarda gösterilmesini ve bir yıl içinde alınabilecek özel dış krediler toplamının yıllık programlarda belirtilmesini öngörmektedir. Özel dış krediler, Ma-

³⁷ Bk. 4.1.1973 ve 24.8.1973 günlü Resmi Gazetelerde yayınlanan 1 ve 2 sayılı Maliye Bakanlığı tebliğleri.

liye Bakanlığının iznine bağlanmış bulunduğu için dövize çevrilebilir mevduat hesabında olduğu gibi, ekonomide denetimsiz bir likidite artışına yol açabilecek nitelikte değildir. Ayrıca, 7/5399 sayılı kararla kurulan Faiz Eşleştirme Fonu, teşebbüslerin resmî faiz oranlarından daha düşük bir oranla borç alma olanağını ortadan kaldırdığından ve bir yıl içinde kullanılabilir özel dış kredi toplamı uygulama programlarıyla sınırlandırıldığından, yurtiçi para ve kredi siyasetiyle çelişen sonuçların doğması önlenmektedir. Bununla birlikte, özel dış krediler konusundaki son bir yıllık uygulama, 7/5399 sayılı kararla açılan yeni yoldan genişçe sayılabilecek bir ölçüde yararlanıldığı izlenimini yaratmaktadır. Resmî olmayan bilgilere göre 1973 yılında kullanılan özel dış krediler tutarı, 700 milyon lira dolaylarında bulunmaktadır. Ancak, özel dış krediler, proje finansmanı amacıyla kullanıldığından, toplam talebi yükseltici ve ekonomideki enflasyoncu baskıları artırıcı etkiler yaratacak nitelikte görülmemektedir. Bu tür kredilerden yararlanılarak yapılan yatırımların uzunca bir süre sonunda tamamlanabilmesi halinde enflasyonu geçici olarak besleyen bir kaynak ortaya çıkmış olsa bile, üretime başladıktan sonra enflasyoncu etkiler kendiliğinden azalacak ya da yok olabilecektir.

8. Tarımsal Üretimi Destekleme Siyasetinin Etkileri : Ülkemizde tarımsal üretimi destekleme amacına yönelik Devlet müdahaleleri bugün oldukça geniş bir kapsam kazanmış bulunmaktadır. Tarımsal üretimi desteklemek üzere alınan bu tedbirler, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak fiyatlar genel düzeyini etkileyebilecek niteliktedir. Tarımsal kesime düşük faizli kredi ve ucuz girdiler sağlamak, üreticilere çeşitli vergi muafıkları tanımak, toprak iyileştirme çalışmaları yapmak gibi yollara başvurulunca tarımsal ürünlerin, hatta öteki ürünlerin fiyatları bunlardan etkilenebilir. Tarımsal üretimi destekleme siyaseti ile fiyatlar genel düzeyi arasındaki ilişki, başlı başına bir inceleme konusu olabilecek önemdedir. Burada, sadece Devletin tarımsal ürünlerin fiyatlarını doğrudan doğruya saptayarak ve özellikle destekleme alımları yaparak izlediği siyasetin toplam talep üzerindeki etkileri kısaca ele alınacaktır. Aslında da, tarımsal destekleme siyaseti içinde fiyat desteği çok önemli bir yer tutmaktadır.

Ülkemizde tarımsal üretimin fiyat aracılığıyla desteklenmesi siyaseti gittikçe kapsamını genişletmektedir. «1964 yılında destekleme konusu tarım ürünleri tütün, çay, hububat, şeker pancarı ve fındık iken, 1965'de çekirdeksiz kuru üzüm, 1966'da pamuk, kuru incir, zeytinyağı, 1967'de çeltik, 1968'de antep fıstığı, 1969'da ayçi-

çeği, 1970'de tiftik destekleme kapsamına alınmıştır.»³⁸ Devletçe desteklenen tarımsal ürünlerin fiyatlarında son yıllar boyunca önemli sayılabilecek artışlar göze çarpmaktadır. Özellikle 1973 yılında destekleme alım fiyatlarının dikkati çekecek oranda yükseldiği görülmektedir. Sözü edilen yılda en yüksek fiyat artışlarından yararlanan ürünler, çekirdeksiz kuru üzüm, kuru incir ve pamuktur. Geçtiğimiz yıl içinde ortaya çıkan bu gelişme, son on yılın en yüksek fiyat artışlarını yansıtmaktadır. Bundan sonraki sayfada yer alan tablo, desteklenen tarımsal ürünlerin fiyatlarında son bir kaç yıl içinde meydana gelen yıllık değişimleri göstermektedir.

Daha önce de değinildiği üzere, destekleme alım fiyatları, tarımsal ürünlerin yurtiçindeki satış fiyatını belirleyen en önemli etkenlerden biridir. Ancak, serbest piyasada oluşan fiyatların çok kez, destekleme fiyatlarının üstüne çıktığı görülmektedir. Böylece Devlet, tarımsal alandaki üreticileri korumuş olmaktadır. Ne var ki, bugüne kadar izlenen destekleme siyaseti, daha çok toplumsal amaçlara yönelmiş, üretimi artırma amacına gereği gibi ağırlık vermemiş sayılabilir. Gerçekten de şeker pancarının dışında kalan ürünlerin alım fiyatları, hasattan hemen önce saptanıp, ilgililere duyurulmaktadır. Üreticiler, Hükümetin belirlediği fiyatlara göre üretimlerini artırmak (ya da azaltmak) olanağını artık elden kaçırdıkları için câri yıl üretimi, saptanan fiyatlardan etkilenmemektedir; destekleme fiyatları sadece üreticinin eline geçecek gelirin büyüklüğünü belirlemiş olmaktadır.³⁹ Bu biçimde uygulanan destekleme siyaseti, yurtiçi iktisadî dengeyi bozabilecek etkileri kendi yapısında taşımaktadır: Eğer Hükümet, tarımsal üreticinin gelirini artırmak için destekleme alım fiyatlarını yükseltirse tarım kesiminde oluşan talep genişlemektedir. Böyle bir durumda destekleme alımı yapan kuruluşlar, üreticinin alacağını kendi öz kaynaklarını kullanarak ödeyebilirse fiyatlar genel düzeyi, sadece talep bileşimi farklı bir grubun gelirindeki yükselmenin yaratacağı sonuçlar ölçüsünde etkilenebilir. Destekleme alımı yapan kuruluşların Merkez Bankası kaynaklarına başvurması halinde, dönem sonunda elde büyük stoklar birikmediği ya da zararla karşılaşmadığı takdirde fiyatlar genel düzeyi, bir önceki durumda ortaya çıkabilecek etkilere ek olarak, tedavüle belli bir süre için para çıkartılması dolayısıyla yükselme eğilimi gösterebilir. Tarımsal üreticiden

³⁸ ÇAĞAL, G.: Tarımsal Destekleme ve Fiyat Politikaları, Maliye Dergisi, Temmuz - Ağustos 1973, No: 4'den ayrışması, sh. 10.

³⁹ ÇAĞAL, G.: a.g.m., sh. 17.

DESTEKLEME ALIM FİYATLARI (Ortak Dışı Fiyatlarıyla)*

(Krş./Kg.)

Ürünün cinsi	Yıllık Değişmeler (%)					
	1968/1967	1969/1968	1970/1969	1971/1970	1972/1971	1973/1972
Fındık	0	+ 8.6	+ 28.0	+ 9.6	0	+ 17.5
Pamuk (Ort.)	+ 4.6	— 0.4	+ 17.6	+ 16.9	+ 10.3	+ 61.0
Ç. K. Üzüm	0	0	+ 19.0	+ 1.9	0	+ 141.8
Ş. Pancarı	0	0	+ 42.0	0	0	+ 50.0
Tütün (Tekel Ort.)	+ 5.6	+ 5.9	+ 28.1	+ 3.1	+ 12.8	—
Çay (Ortak Fiy.)	0	0	0	+ 14.3	0	+ 12.5
Antep fıstığı	—	0	+ 25.0	+ 10.0	+ 18.2	+ 38.5
Zeytinyağı	+ 2	+ 2.9	+ 14.0	+ 20.5	+ 11.6	—
K. İncir	+ 7.0	0	+ 18.8	+ 15.8	+ 9.1	+ 66.7
Buğday (Ort.)	0	+ 3.8	+ 6.0	+ 14.8	0	+ 18.8
Çavdar	0	+ 5.0	+ 8.3	+ 15.4	0	+ 20.0
Arpa (Ort.)	+ 11.4	+ 12.3	+ 9.1	+ 21.7	0	+ 20.5
Yulaf (Ort.)	+ 11.1	+ 6.0	+ 9.4	+ 19.0	0	+ 20.3
Çeltik (Ort.)	+ 12.0	0	+ 23.3	0	+ 8.5	+ 47.8

* T.C. Maliye Bakanlığı : Yıllık Ekonomik Rapor 1970, 1971, 1972, 1973.

alınan ürünler satılıp Merkez Bankası borcu ödendiğinde ekonominin genel likiditesindeki artış ortadan kalkmış olur. Buna karşılık, destekleme amacıyla tarımsal ürünleri satın alan kuruluşlar, önemli sayılabilecek büyüklükte stok yapmak zorunda kalırlar ya da alış ve satış fiyatları arasındaki fark veya yönetim giderlerinin yüksek olması dolayısıyla zararlar karşlaşırlar ise Merkez Bankası'ndan sağladıkları krediyi geri veremeyecekleri için ekonomideki likidite yükselir; talep baskısı fazlaşır. Ülkemizde destekleme konusu olan ürünlerin karşılıkları 1-3 ay gibi çok kısa bir süre içinde üreticiye ödendiğinden likiditedeki artış birden bire ortaya çıkabilmektedir. Tarımsal ürünlerin fiyatlarını desteklemek amacıyla uygulanan siyasetin, fiyatlar genel düzeyini olumsuz yönde etkilememesi için Merkez Bankası kaynaklarına olanaklar elverdiği ölçüde az başvurulması ve yıl sonunda alınan borçların geri verilmesi, hiç olmazsa yıl sonu kredi bakiyelerinin artış göstermemesi zorunludur. Oysa ülkemizde, tarımsal fiyatları destekleme siyasetinin mali yükünü büyük ölçüde T.C. Merkez Bankası taşımaktadır. Gerçekten de, Toprak Mahsulleri Ofisi, 4185 sayılı kanun uyarınca Hazine kefaletini haiz bonolar karşılığında T.C. Merkez Bankası'ndan borçlanarak destekleme alımları yapmaktadır. Tekel Genel Müdürlüğü, 3627 sayılı kanun gereğince, en çok döner sermayesine eşit miktarda ve Hazine kefaletinden yararlanan bonolar çıkartarak Merkez Bankası'ndan borç almaktadır. Tekel Genel Müdürlüğü'nün kullandığı Merkez Bankası kredisi, 1969 yılında döner sermayesine eşit düzeye çıktığından, bu kuruluşun finansman ihtiyacı 1970 yılından bu yana Genel Bütçe'den ayrılan ödeneklerle karşılanmaktadır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., şeker pancarı destekleme alımları için yine T.C. Merkez Bankası'ndan borç almaktadır. Pamuk, fındık, üzüm, incir, antep fıstığı, zeytinyağı, ayçiçeği ve tiftik alımları yapan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'ne ise, T.C. Ziraat Bankası bono karşılığı kredi açmakta ve Banka bu bonoları Merkez Bankası'na reeskont ettirmektedir.⁴¹ Bu son durumda Merkez Bankası, reeskont ettiği Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine ait bonoları, vâde sonunda T.C. Ziraat Bankası'na ödettirmekte, böylece Tarım Satış Kooperatiflerinin aldıkları ve yılı içinde ödenmeyen krediler bakiyesi Ziraat Bankası üzerinde kalmaktadır. Bir başka deyişle, Tarım Satış Kooperatiflerinin ve Birliklerinin kabaca zararına eşit sayılabilecek olan miktar, Ziraat Bankası kaynaklarından karşılanmış olmaktadır. Bu bankanın, destekleme alımları yüzünden dolaylı olarak üstlendiği ma-

⁴¹ Bk. ÇAĞAL, G. : a.g.m., sh. 7-9.

lî yükün genel bütçeden ayrılacak ödeneklerle Devlete aktarılması gerekmektedir. Ancak, yeterli ödenek ayrılmadığı için Ziraat Bankası sürekli olarak Devletten alacaklı durumdadır. Elde kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, Ziraat Bankası'nın destekleme alımları nedeniyle Devletten olan alacağının bugün 2.2 milyar lira dolaylarına yükseldiği ileri sürülebilir.

Destekleme alımlarını finanse edebilmek üzere çeşitli kuruluşların T.C. Merkez Bankası'ndan aldıkları kredilerin yıl sonu bakiyelerindeki değişmeler, bundan sonraki sayfada yer alan tabloda gösterilmiştir.⁴²

Destekleme alımları dolayısıyla T.C. Merkez Bankası'nın ilgili kuruluşlara açtığı kredilerdeki kümülâtif artış, 1973 yılı sonunda 9.664 milyon liraya ulaşmıştır. Bu artışın % 52 kadar yüksek bir bölümü (5.042 milyon lira), sadece 1971-1973 yılında meydana gelmiştir. Öte yandan, destekleme alımları için açılan Merkez Bankası kredileri, 1963 yılı sonunda 958 milyon lira iken, 1967 yılı sonunda 3.386 milyon liraya, 1973 sonunda ise geçici rakamlara göre 10.259 milyon liraya yükselmiştir. Söz konusu edilen rakamlar, tarımsal ürünleri desteklemek için yapılan alımların, özellikle finansman biçimi nedeniyle, ekonomideki genel likiditeyi artırıcı etkiler yaratmasını ortaya koymaktadır. Destekleme alımları için Merkez Bankası kaynaklarından gittikçe artan ölçülerde yararlanılması, fiyatlar genel düzeyini yükselten sonuçlar yaratmaktadır.

9. Banka Kredilerindeki Artış : Türk ekonomisindeki büyümeye uygun olarak, banka sistemimizin açtığı kredilerin hacminde de bir artışın ortaya çıktığı görülmektedir. 1963 yılından 1972 yılı sonuna kadar, konsolide banka kredilerinin ortalama yıllık artışı % 18.9'dur. 1970 yılında düşüş gösteren artış hızı, bundan sonraki yıllarda büyük ölçüde yükselmiştir. Gerçekten, 1970'de % 11.4 olan toplam kredi artış oranı, 1971'de % 15.7'ye, 1972'de % 30.8'e çıkmıştır. 1973 yılı Kasım ayı sonundaki artış ise % 28.7'dir. Koylayca görüleceği gibi, son üç yıldaki ortalama yıllık artış oranı, plânlı dönem ortalamasının çok üstünde olup % 25 dolayındadır.

Plânlı dönemde konsolide banka kredilerinin gelişimi 576. cı sayfadaki tabloda gösterilmiş bulunmaktadır.

⁴² Değişmeler, T.C. Merkez Bankası : Aylık Bülten 1973 No. 10-11 ve T.C. Maliye Bakanlığı : Aylık Ekonomik Göstergeler, Ocak 1974'deki bilgilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Yıllar	Tütün Finansmanı	Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri	Şeker Şirketi (pancar)	Tekel Genel Müdürlüğü	Toprak Mah. Ofisi	Toplam
1963	+ 23	+ 52	— 62	+ 75	+ 265	+ 353
1964	+ 2	+ 408	+ 50	+ 260	+ 224	+ 944
1965	+ 81	— 437	+ 125	+ 88	— 214	— 357
1966	— 89	+ 781	+ 150	+ 300	+ 155	+ 1.297
1967	+ 24	+ 13	+ 170	+ 27	+ 310	+ 544
1968	+ 6	+ 370	+ 50	+ 460	+ 30	+ 916
1969	+ 59	+ 404	+ 80	+ 540	— 70	+ 1.013
1970	— 40	— 198	— 25	0	+ 175	— 88
1971	— 34	— 1.192	0	0	+ 1.875	+ 649
1972	+ 125	+ 1.087	0	0	+ 350	+ 1.562
1973 (*)	+ 527	+ 2.397	+ 37	+ 520	— 650	+ 2.831

(*) Geçici rakamlar.

Yıllar	Krediler		Zincirleme
	Toplamı	1963 = 100	Endeks
1963	11.886	110	114.0
1964	13.444	113	113.0
1965	16.100	135	119.5
1966	20.191	170	125.9
1967	23.368	196	115.3
1968	27.575	232	118.3
1969	33.182	279	120.2
1970	37.005	311	111.4
1971	42.834	360	115.7
1972	55.993	471	130.8
1973 (*)	74,723	629	133,4

(*) Geçici rakamlar.

Tablonun incelenmesi sırasında dikkati çeken nokta, plânlı dönemin ilk sekiz yılı sonunda banka kredileri toplamının 1963'deki düzeyin üç katından biraz fazlasına ulaşmış iken, son üç yıl sonunda altı katını aşmış olmasıdır. Başka bir deyişle, banka kredilerinin son üç yıl içinde gösterdiği artış, ilk sekiz yılda meydana gelen artıştan çok daha fazladır. Banka kredilerindeki bu hızlı artışın talebi etkilediği ve fiyatları yükseltici yönde sonuçlar yarattığı söylenebilir. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka nokta da, toplam krediler içinde mal üretimini arttırmayı kolaylaştıran kredilerin küçük bir paya sahip olmasıdır. Banka kredileri içinde ticarî kredilerin oranı yüksektir ve yıllar içinde artış göstermektedir. Örneğin, 1963 yılında toplam kredilerin % 49'u ticarî kredi iken bu oran, 1972'de % 60'a çıkmıştır. Aynı yıllarda resmî malî sektöre açılan kredilerin oranı da, sırasıyla, % 10.2 ve % 5.5 dolaylarındadır. Böylece, plânlı dönemde mal üretiminin arttırılmasına yönelik kredilerin payı % 40'dan % 34.5'a düşmüş bulunmaktadır. İstatistiklerde ticarî kredi olarak görülen krediler bir bölümü, süre uzatımı ya da yenileme yoluyla uzun vâdeli kredi gibi kullanılmış ve böylece mal üretimine yönelmiş olabilir; fakat, ticarî kredilerin ne ölçüde bu amaçla kullanıldığı bilinmemektedir. Elbette, ticarî krediler satışların kesintisiz yapılmasını sağlayarak üretimin düzenli artışına yardım ederler. Ancak, üretici kesimlere yönelen kredilerin yetersizliği karşısında ticarî kredilerin hızla gelişmesi, fiyatlar genel düzeyi üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecek niteliktedir.

B. Maliyetleri Yükselten Nedenler : Türk ekonomisinde son yıllarda görülen fiyat artışlarının, yukarıda belirtilen ve taleple ilgili nedenleri yanında üretim maliyetleriyle bağıntılı nedenleri de vardır. Daha önce de belirtildiği gibi, ülkemizde maliyetlerin yüksek olması sonucunu yaratan çeşitli etkenler sürekli bir varlığa sahiptir. Ancak, özellikle 1970 yılından sonra meydana gelen fiyat artışlarının nedeni sayılabilecek yeni etkenlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

1. Döviz Kurlarındaki Değişmeler : Ülkemizin yıllık ithalâtı içinde yapı malzemesi, makine ve teçhizat gibi yatırım malları ile ham maddeler büyük bir yer tutmaktadır. Buna karşılık, tüketim mallarının toplam ithalâta oranı plânlı dönemde % 7'yi hiç bir zaman aşmamış, genellikle % 5 dolayında kalmıştır. 1971-73 döneminde gerçekleşen ithalâtın % 5.6'sı yapı malzemeleri, % 41.9'u makine ve teçhizat, % 47.9'u ham maddeler, sadece % 4.6'sı tüketim mallarıdır. İthalâtın bu bileşim biçimi, ithalât maliyetinde ortaya çıkabilecek yükselişlerin, yurt içindeki üretim maliyetlerini önemli ölçüde etkileyebileceği izlenimini yaratmaktadır. İthal edilen bir malın Türk parası ile ifade edilen değerindeki yükseliş, ödenen gümrük vergilerini, artan ithalât teminatları dolayısıyla finansman giderlerini, ithalâtçı ve satıcıların belli kâr oranları ile çalışmaları halinde kâr marjını arttıracığından, döviz kurundaki değişmeden daha büyük bir artış, ithal maliyetinde ortaya çıkabilir. Yapılan ithalâtın çok büyük bir bölümü ham madde ve yatırım malları olduğundan, ithal edilen girdileri kullanan sanayi dallarında zorunlu olarak bir maliyet artışı meydana gelir. Ancak, ithalât maliyetindeki artışın yurtiçi fiyat düzeyini etkileme ölçüsü, yurtiçi üretimin dışa bağımlık derecesine göre değişik olacaktır. İthal edilen yabancı kökenli girdilerin yurtiçi üretime oranı yüksekse, fiyatlar genel düzeyinin etkilenme olasılığı fazlalaşacaktır.

Ülkemizde ithalâtın gayrisafi millî hasılaya oranı gelişmekte olan başka ülkelere göre oldukça yüksek olup, yıllar içinde de artış gösterme eğilimindedir. 1970-73 döneminde ithalât değerinin câri fiyatlarla hesaplanmış gayrisâfi millî hasılaya oranı, sırasıyla, % 7.38, % 9.72, % 10.00 ve % 10.10, sabit fiyatlarla hesaplanmış gayrisâfi millî hasılaya oranı ise, yine sırasıyla, % 8.53, % 13.27, % 15.54 ve % 18.50'dir⁴³. İthalâtımızın GSMH içinde önemli bir

⁴³ 1970-72 oranları için bk. T.T.O.S.O. ve T.B. Birliği : İktisadî Rapor 1973, Ankara 1973, sh. 505. Oranlarda 1971 yılında görülen büyük artış, devalüasyon nedeniyle ithalâtımızın Türk lirası üzerinden ifade edilen değerinin **yükselmış olmasıdır.**

paya sahip olması ve hemen bütünüyle sermaye malı, ara mallar ve ham maddelerden oluşması, döviz kurlarındaki değişimin yurtiçi üretim maliyetlerini ve dolayısıyla fiyatlar genel düzeyini geniş ölçüde etkilemesine yol açabilecek bir özelliktir. Bununla birlikte, ülkemiz parasının devalüasyonu ya da yabancı paraların revalüasyonu halinde yurtiçi maliyetlerin ne derece etkileneceğini öngörmeye çalışırken aşağıdaki noktaların göz önünde tutulması uygun olur :

a) Türkiye'ye yapılan ithalâtın, son üç yıl dikkate alındığında, % 47.5'u makine ve teçhizat ile yapı malzemeleridir. Kural olarak bunlar, döviz kurundaki değişmeyi izleyen dönemde üretime geçecek yatırımların tamamlanmasında kullanıldığı için, devalüasyonun ya da yabancı ülkedeki revalüasyonun üretim maliyetlerini yükseltici etkileri hemen değil, fakat gecikerek ortaya çıkacaktır. Öte yandan, ham madde ithalâtının küçük de olsa bir bölümü, yine henüz tamamlanmamış yatırımlarda kullanılmış olabilir; dolayısıyla Türkiye'nin devalüasyon, ihracatçı ülkelerin revalüasyon yapması, yatırımlarda kullanılan ham maddeler söz konusu olduğu ölçüde, üretim maliyetlerini daha sonraki yıllarda yükseltebilecektir. Ülkemizin döviz kurlarında bir değişme ortaya çıktığı zaman, henüz bitirilmemiş yatırımlarda kullanılacak ithal mallarının yurtiçi fiyatlarındaki artış, üretim maliyetlerini ancak bir zaman aralığı ile etkileyebilir. Buna göre, ithalatımızın yarıya yakın bir bölümü (% 47.5'u), döviz kurlarındaki değişme yüzünden üretim maliyetlerini hemen arttıracak nitelikte görülmemektedir. Ancak, ithal edilen makine ve teçhizatın, aşınan ve eskiyen makine ve teçhizatı ikame etmek üzere kullanılması halinde devalüasyonun ya da revalüasyonun maliyet arttırıcı etkisi gecikmeden ortaya çıkabilir.

b) Buna karşılık, döviz kurlarının değişmesi, ham maddelerini yurtdışından getiren üretim kollarında maliyetlerin hemen etkilenmesine yol açar. Hiç kuşkusuz, sözü edilen üretim kollarında maliyetlerin etkilenme derecesi, ithal edilen ham maddenin üretimde kullanılma oranına bağlıdır. İthal edilen ham maddenin mamül mal içindeki oranı yükseldikçe, maliyetlerin etkilenme derecesi de artacaktır. Ülkemizde otomotiv sanayii, lâstik tekerlek sanayii, yünlü dokuma, ilaç ve elektronik sanayileri gibi bazı üretim dallarında dışa bağımlık oranının yüksek olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, yabancı ülkelere ithal edilen ham maddeleri bu denli yoğun kullanmayan üretim kolları da oldukça çoktur. Yabancı kökenli girdilerin kullanılma yoğunluğu ne olursa olsun ma-

liyetlerdeki artış oranı, hiç bir durumda, döviz kurlarındaki değişme oranına kadar yükselmeyecektir; yurt içinden sağlanan öteki girdiler, maliyetlerin aynı oranda yükselmesini önleyecektir. Döviz kurlarındaki değişmeler, ithalâtın % 48 kadarını oluşturan ham maddeleri ilgilendirdiği ölçüde ve döviz kurlarındaki değişme oranından az olmak üzere, maliyetleri hemen etkileyebilir.

c) İthal edilen tüketim mallarının yurtiçi fiyatları ise hemen ve büyük bir olasılıkla döviz kurlarındaki değişme oranından biraz daha fazla olarak yükselir. Bunun nedeni, ithal edilen malın Türk lirasıyla ifade edilen değeri yanında ithalât işlemleri sırasında yapılan giderlerin de artmasıdır.

d) Bütün bunlara karşılık, yabancı ülkelerdeki revalüasyonundan çok Türk lirasının devalüasyonu, yurtiçi fiyatların yükseltilmesini kolaylaştıracak bir ruhsal ortam yaratabilir. İthal edilen girdileri kullanan üretim birimlerinde meydana gelen maliyet ve dolayısıyla fiyat artışları, benzer malların fiyatlarında bir yükselişe yol açabilir. Öte yandan, eski kurlar üzerinden ithal edilmiş girdi stoklarının da, yeni kurlar üzerinden değerlendirilerek maliyet hesabına katılması olasılığı yüksektir.; hatta, eski kurların yürürlükte olduğu zaman üretilerek stoklanmış mamûl malların da, girdileri yeni ithal edilmişçesine yüksek fiyatla satılması beklenebilir.

e) Aşınacak ve eskiyecek makine ve teçhizatın ilerde ithal edilecek yenileriyle değiştirileceğini düşünen, fakat bunların artık daha yüksek bir maliyetle sağlanabileceğini bilen üreticilerin, satış fiyatlarını şimdiden arttırarak daha yüksek kâr elde etme çarelerini arayacakları, böylece sermaye mallarının yenilenmesi için gerekli fonları biriktirme çabasına girecekleri olasılığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Böyle bir durumda, ilerde meydana gelmesi gereken maliyet artışlarının bir bölümü, devalüasyon tarihine taşınmış, dolayısıyla fiyatlar genel düzeyini yükseltebilecek bir etken ortaya çıkmış olur.

Hiç kuşkusuz, nedeni ne olursa olsun salt üretim maliyeti artışı, tek başına satış fiyatlarının yükselmesi sonucunu doğuramaz. Maliyetlerin artması, satış fiyatlarının yükselmesi, kâr oranlarının azaltılması, üretimin kısılması ya da üretimden vazgeçilmesi veya söz konusu edilen olasılıklardan bazılarının birlikte gerçekleşmesi gibi durumlar yaratabilir. Maliyet yükselişlerinin fiyatlara yansıtılması için yurtiçinde canlı bir talebin varlığı gereklidir.

Ülkemizde döviz kurları, son yıllarda oldukça sık sayılabilecek değişikliklere uğramış bulunmaktadır. Bu değişmelerin bir bölümü, Türkiye'nin devalüasyon yaptığı zamanlarda olduğu gibi, bütün yabancı ülkelerle olan dış ticaretimizi etkilemiş, bir bölümü ise ticarî ilişkiler kurduğumuz ülkelerin devalüasyon ya da revalüasyon yoluna başvurduğu durumlarda görüldüğü üzere, sadece ilgili ülkeyle olan ticaretimizi etki altında bırakmıştır. Yurtiçi üretim maliyetlerini ilgilendirmesi yönünden Türkiye'nin devalüasyon, ticarî ilişkilerimiz olan herhangi bir ülkenin revalüasyon yapması arasında fark yoktur; her iki durumda da yurtiçi üretim maliyetleri, yukarıda tartışılan biçimde, hemen ya da bir süre sonra yükseltici etkiler altına girmektedir. Bu nedenle, son yıllarda ekonomimizde görülen fiyat artışlarının nedenlerini araştırırken, ithalât yaptığımız yabancı ülkelerdeki revalüasyonları da göz önünde tutmak gerekmektedir.

Yıllık ithalâtımızın % 18.5'inin kaynağı olan Federal Alman Cumhuriyeti'nin 30.9.1969 günü markı serbestçe dalgalanmaya bırakması ve 27.10.1969'da da parasının dış değerini A.B.D. dolarına göre % 8.5 oranında arttırması, yurdumuza ithal edilen girdi maliyetlerini yükselten bir dizi olayın ilki olmuştur. Alman markının revalüasyonu, Batı Almanya'ya yaptığımız ihracatı arttırma olanağı yaratmışsa da, ithalâtımızın başka ülkelere kayması sonucunu doğurmamış ve böylece yıllık ithalâtımızın beşte birine yakın bir bölümünde maliyet yükselmesine yol açmıştır.

10 Ağustos 1970 günü yayınlanan bir kararname ile Türk Hükümeti, % 66 oranında bir devalüasyon yaparak paramızın dış değerini önemli ölçüde düşürmüştür. Böylelikle, Türkiye'nin bütün ülkelerden yaptığı ithalâtın ulusal para ile ifade edilen maliyeti yükselmiştir. Bir süre sonra, 10.5.1971 günü, İsviçre ve Avusturya paralarının dış değerlerini, sırasıyla, % 7.07 ve % 5.05 oranlarında arttırmış, Federal Almanya ve Hollanda ise değişken kur sistemine geçmişlerdir. Dalgalanmaya bırakılan mark ve florin, bu dönemde yükselme eğilimi göstermiştir. İsviçre ve Avusturya'dan ülkemizin yaptığı ithalât, toplamın % 6-7'si kadardır; buna Hollanda'dan yapılan ithalât da katılınca söz konusu oran % 10 dolaylarına çıkmaktadır. Bu durumda, Alman markının dış değerindeki yükselme eğilimleri de dikkate alınırsa, yabancı ülkelerdeki döviz kurlarının değişmesi, toplam ithalâtımızın % 30 kadarını etkilemiş olmaktadır. Söz konusu gelişme, ülkemizdeki maliyetlerin yapılan ithalât dolayısıyla bir ölçüde yükselmesine yol açmıştır.

A.B.D. dolarının altına göre % 7.89 oranında devalüe edildiğinin 18.12.1971 günü açıklanmasından sonra Türk Hükûmeti, ulusal paralar ile öteki konvertibl dövizler arasındaki değişim oranının aynı kalmasını kararlaştırmış ve böylece Türk lirası, 23.12.1971 gününden geçerli olmak üzere dolara karşı değer kazanmıştır. Ancak, doların devalüasyonu ile birlikte Japon yeni % 7.66, Alman markı % 4.61, Belçika frankı ve Hollanda florini % 2.76 oranlarında revalüe edilmiştir. Böylece, toplam ithalâtımızın dörtte birine yakın bir bölümü yine yabancı ülkelerde yükselen kurlardan etkilenecek, yurtiçi üreticilerin maliyetlerini arttırıcı bir etken ortaya çıkmıştır.

1973 yılı Şubat ayında A.B.D. dolarının bir kez daha ve % 10 oranında devalüe edilmesinden sonra Bakanlar Kurulumuz 7/5843 sayılı kararnameyi yayınlarak Türk lirası ile dolar arasındaki değişim oranının aynı kalacağını açıklamıştır. Hükümet aldığı bu kararla, gerçekte yeni bir devalüasyona gitmiş ve dolar dışındaki yabancı paralara oranla Türk lirasının değerini % 10 düşürmüş olmaktadır. Öte yandan, Alman markı önce % 3, 1973 yılı Haziran ayı sonunda da % 5.5 oranında, Hollanda florini Eylülde ve Norveç kronu da Kasım ayında yeniden revalüe edilmiştir.

Görüldüğü gibi, 1969 yılından günümüze kadar geçen sürede Türk lirası ya kendi devalüasyonu ya da öteki ülkelerin revalüasyonu dolayısıyla sürekli değer kaybına uğramış bulunmaktadır. Bu olgu, ülkemizin aynı miktar ithalât yapabilmesi için daha çok döviz harcamasına ve ithal edilen malların yurtiçi fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır. Türk lirasının dış değerindeki sürekli düşüş, yurtiçi maliyetler üzerinde de etkili olmuş ve döviz kuru değişmelerinin hem âni hem de gecikerek ortaya çıkan olumsuz sonuçlarının birbirlerini izleyerek doğmasının nedeni olmuştur. Bu dönem boyunca yurtiçi maliyetler bakımından olumlu sayılabilecek gelişmeler, Fransız frankının 11.8.1969'da dolara göre % 11.11 oranında, doların ise 18.12.1971'de altına göre % 7.89 oranında devalüe edilmesidir.

Yurtiçi fiyatlardaki hızlı yükseliş eğilimine rağmen, ülkemizin ihracatında son yıllar boyunca görülebilen beklenmedik artışın önemli nedenlerinden biri, yabancı ülkelerin sık sık revalüasyona gitmiş olmalarıdır. Gerek Türkiye'nin yaptığı devalüasyonlar, gerekse yabancı ülkelerde ulusal paraların değer kazanması, ithalât maliyetlerini yükseltmek yoluyla yurtiçi üretim maliyetlerini olumsuz yönde etkilemiş olmakla birlikte, ihracatımızın sürekli artışına

da olanak sağlamıştır. Uluslararası alanda görülen kur değişmelerinin net sonuçları dikkate alındığında Türkiye, 1969 yılından bu yana sürekli olarak devalüasyon yapan bir ülke durumunda kalmıştır denebilir. Böylece ülkemiz, bir yandan uluslararası piyasalarda rekabet gücünü korurken, öte yandan da yeni bazı malları ihraç etme olanağına kavuşmuş bulunmaktadır.

2. İhracatçı Ülkelerdeki Fiyat Artışları : Döviz kurlarındaki değişmelerin yurtiçi üretim maliyetleri üzerinde yarattığı etkilerin benzerlerini, Türkiye'nin ithalât yaptığı ülkelerde ortaya çıkan fiyat artışları da meydana getirmektedir. Döviz kurlarında herhangi bir değişiklik olmasa bile, ülkemizin ithalât yaptığı ekonomilerde fiyatların yükselmesi, Türkiye'nin devalüasyon ya da ihracatçı ülkelerin revalüasyon yoluna gitmesi durumunda ortaya çıkabilecek sonuçların doğumuna yol açabilir. Eğer, her iki olgu aynı anda meydana gelirse, söz konusu etkilerin daha da güçleneceği, uzun boylu tartışmaya gerek kalmaksızın anlaşılabilir. İthalât yaptığımız ülkelerde fiyatların yükselen bir yol izlemesi, Türkiye'nin devalüasyon ya da ihracatçı ülkelerin revalüasyon yoluna başvurmasından doğan ve yurtiçi maliyetleri arttıran etkileri daha da güçlendirmiştir.

Son yıllarda hemen bütün dünya ülkeleri olağanüstü sayılabilecek oranlarda fiyat yükselişleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Üstelik, fiyat yükseliş oranları yıldan yıla artma eğilimi göstermektedir. O kadar ki, İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı'na üye ülkelerdeki ortalama fiyat artışı oranı, 1973 yılı sonbaharında Kore Savaşı'ndan beri rastlanmamış bir düzeye yükselmiş bulunmaktadır⁴⁴. Dünya ülkelerindeki fiyat artışlarının hız kazanması, 1968 yılı başlarından beri görülmekte olan bir gelişmedir. Gerçekten, bu yıl içinde ithalâtımızın % 60'dan biraz fazlasını sağlayan A.B.D., Kanada, Japonya, Fransa, Federal Almanya, İtalya ve İngiltere bir bütün olarak ele alındıklarında, gayrisâfi millî hasıla deflatorlarından elde edilen zımnî fiyat endekslerindeki artış % 3.7 olmuştur. Oysa, bu endeksin 1958-1967 dönemindeki yıllık artış oranı ortalama % 2.5 idi⁴⁵. Aynı ülkelerdeki yıllık artış oranı 1969'da % 4.7'ye, 1970'de % 6.0'ya, 1971'de % 6.2'ye çıkmıştır⁴⁶. Söz konusu ülkeler-

⁴⁴ OECD : Economic Outlook No : 14, December 1973, sh. 34.

⁴⁵ Bk. T.C. Maliye Bakanlığı : Yıllık Ekonomik Rapor 1970, Ankara 1971, sh. 158. tablo : 4.

⁴⁶ 1969 yılı için bk. T.C. Maliye Bakanlığı : Yıllık Ekonomik Rapor 1971, Ankara 1972, sh. 156 tablo : 4; 1970 yılı için bk. Yıllık Ekonomik Rapor 1972, sh. 179; 1971 yılı için bk. Yıllık Ekonomik Rapor 1973, sh. 185.

deki fiyat endekslerinin yıllık artış oranı, 1959-60/1970-71 döneminde ortalama % 3.4 iken, 1972 yılında % 4.4, 1973 yılında ise % 6.5 olmuştur⁴⁷.

Türkiye'ye mal satan ülkelerde fiyatlar genel düzeyinin, sanayileşmiş ülkelerde uzun süredir görülmeyen bir hızla yükselmesi, kaçınılmaz biçimde, ekonomimizdeki maliyetleri de etkilemiş bulunmaktadır. Fiyat yükselişlerinin Türkiye'ye ihracat yapan ülkelerin tümünde ortaya çıkması, daha düşük fiyatla ithalât yapılabilecek bir başka kaynak bulmayı çok güçleştirmektedir. O kadar ki, A.B.D. gibi devalüasyon yapan ülkeler bile, yurtiçi fiyatlar genel düzeyinin daha yüksek oranlarda artması nedeniyle elverişli bir ithalât kaynağı olamamaktadır. Kaldı ki, ithalâtımızın ülkeler arasındaki dağılımını değiştirmeyi zorlaştıran bazı etkenler de vardır. Örneğin, Montaj Talimatı'nın kapsamına giren üretim dallarının ihtiyaç duyduğu ithalâtın belirli bazı ülkelere yapılması hemen hemen bir zorunluluktur. Aynı gözlem, kara taşıt araçları lâstığı yapan sanayi, kimya sanayii, yabancı firmalara ihale edilmiş altyapı yatırımları için de geçerlidir. Türkiye'nin Ortak Pazar ile ilişki kurmuş olması, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye bulunan ülkelere yapılan ithalâtın gelişmesinde etkili olmaktadır.

3. Tarımsal Ürünleri Destekleme Siyasetinin Etkileri : Ülkemizde üretim maliyetlerini etkileyen bir başka neden, Hükümetçe desteklenen tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki yükselmelerdir. Tarımsal ürünlerin fiyatlarını destekleme, gelirin yeniden dağılımını sağlama, tarım kesimindeki üreticilerin gerçek gelirindeki düşmeyi önleme, tarımsal üretimin artmasını teşvik etme gibi, eleştirilmesi kolay olmayan bazı amaçlara yönelmiş bulunmakla birlikte, tarımsal ürünleri girdi olarak kullanan üretim dallarında bir maliyet artışına da yol açmaktadır. Destekleme alım fiyatlarının 1970, 1971 ve 1973 yıllarında bir önceki yıla oranla yükseliş göstermesi maliyetlerde zorunlu artışlar meydana getirmiştir. Ülkemizde talebin yüksek bir düzeyde bulunması, kâr oranlarında bir daralmaya gerek bırakmamakta, satış fiyatlarını arttırmak yoluyla maliyet yükselişinin tüketiciye yansıtılmasına elvermektedir.

4. Üretim Sürecinde Ortaya Çıkan Darboğazlar : 1970 yılında yapılan devalüasyondan önce dış ödeme olanaklarının darlığı yüzünden, gerek ham madde ve ara mallar, gerekse yenilenmesi ya da yeni yatırımlarda kullanılması düşünülen makine ve teçhizat,

⁴⁷ OECD : a.g.e. sh. 35 tablo : 13.

zamanında ve yeter ölçüde yurda ithal edilemiyordu. Bu durum, ekonomimizde boş kapasitenin oluşmasına ve yeni yatırımların öngörülen sürelerde bitirilememesine yol açan güçlü bir etken olmuştur. Kapasitenin bir ölçüde de olsa boş kalması ya da yapılmakta olan yatırımların gecikmesi olgusu, kendi başına, maliyetleri yükseltici sonuçlar yaratmaktaydı. Ayrıca, yeterince üretim yapamayan ya da düşük kapasite ile çalıştığı için maliyetleri yükselen üretim birimlerinin ürünlerini kullanan öteki üretim dallarında da, girdi maliyetleri yükseldiğinden ya da gereken ölçüde girdi bulunmaması yüzünden yine düşük kapasite ile çalışılması dolayısıyla maliyetler bir başka alanda da olumsuz yönde etkileniyordu. Yatırımlardan bazılarının öngörülen süreler sonunda tamamlanamayışı da, yine, birbirleriyle ilintili olarak planlanan yatırımlarda aksamaların, hatta yatırımları tamamlanmış birimlerde üretime geçilememesinin nedeni oluyordu.

1970 yılından sonra dış ödeme olanaklarının genişlemesi, ithalâta ilişkin dar boğazların büyük ölçüde ortadan kalkmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, ihtiyaç duyulan ithalâtın gerçekleştirilebilmesi için geçmesi zorunlu süre yüzünden, 1971 yılı içinde de sorun bütünüyle çözülememiştir. Kaldı ki, döviz rezervlerimizin genişlediği yıllarda bile, ekonominin ihtiyacı olan önemli bazı ara-malların, yönetime ilişkin aksamalar nedeniyle zamanında ithal edilememesi, üretimde kesintilere ve ikinci piyasaların doğumuna yol açmıştır.

Son üç yıl içinde önemini gittikçe artan bir biçimde belli eden bir başka darboğaz, enerji alanında ortaya çıkmıştır. Özellikle, ikincil enerji grubunda yer alan elektrik üretiminin yetersizliği, maliyetler üzerinde çok büyük olumsuz etkiler yaratmıştır. Ülkemizde satış fiyatı zaten yüksek olan elektrik enerjisi, 1970 yılından sonra, voltaj değişimleri ve sık sık meydana gelen kesintiler yüzünden sınaî üreticiler için son derecede pahalı bir girdi niteliğini kazanmıştır. Ekonomimizdeki elektrik enerjisi açığı 1973 yılında daha da büyümüş ve bir çeşit tayınlama yoluna gidilmesini zorunlu kılmıştır. Elektrik enerjisinin yoğun olarak kullanıldığı üretim dallarında, çok kısa süreli bile olsa, elektrik kesilmelerinin yarattığı üretim kaybı sanıldığından çok fazladır. Petro-kimya tesislerinde olduğu gibi, mikro düzeyde yapılan gözlemler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, ekonomimizin tümünde enerji yetersizliği ya da voltaj değişimleri yüzünden ortaya çıkan üretim kayıpları üzerinde bilgi verebilecek yeterli bir araştırma elde yoktur. Bununla birlikte, genel olarak enerji, özellikle de elektrik enerjisi yetersiz-

liği nedeniyle ekonominin önemli ölçüde üretim kaybına uğradığı, mikro düzeydeki gözlemlere dayanarak da olsa, öne sürülebilir. Ülkemizde enerji üretiminin gereken hızda arttırılmaması, bir yandan yurtiçi üretimin yüksek düzeyde oluşan talebe karşılık verebilecek ölçüde çoğalmasını önleyerek, öte yandan yüksek maliyetlerin nedeni olarak fiyatlar genel düzeyini olumsuz biçimde etkilemektedir.

VI. SONUÇ : Türkiye'de 1970 yılı sonunda ortaya çıkan ve hızını gittikçe çoğaltan fiyat yükselişlerinin nedenleri, gerek yurtiçi toplam talebi genişleten gerekse üretim maliyetlerini arttıran etkenlere bağlanabilmektedir. Başka bir deyişle, ekonomimizin son üç yıldır katlandığı olağanüstü fiyat yükselişleri, hem talep hem de maliyet enflasyonunun özelliklerini göstermektedir. Bununla birlikte, Türk ekonomisine talep yönünden gelen baskıların, maliyet artışlarından doğan baskılara oranla daha güçlü olduğu söylenebilir.

Türkiye'deki fiyat hareketlerini incelerken dikkatleri çeken bir nokta, fiyat artışları ile bu artışların nedenleri arasında oransal bir ilişki kurmanın olanaksızlığıdır. Ülkemizdeki fiyat endeksleri, fiyat hareketlerinin yönünü gösterse bile gerçek büyüklüğünü yansıtmaya yeteneğinden yoksundur. Böylesine yetersiz bir gösterge ile fiyat hareketlerine yol açan nedenler arasında anlamlı bir matematik ilişkinin kurulamayacağı açıktır.

Son üç yılda görülen fiyat artışlarının nedenleri daha yakından incelendiğinde, ekonomimizdeki yapısal değişmeye bağlı olarak enflasyonun da nitelik değiştirmekte olduğu sonucuna varılabilmektedir. Ülkemizde geleneksel olarak kamu kesimindeki gelişmelerden doğan enflasyon, giderek başka kaynaklardan da beslenen bir olay niteliğini kazanmış bulunmaktadır; artık enflasyonu, salt kamu kesiminin mali dengesini sağlayarak önlemek ya da ortadan kaldırmak düşünülemez. Aksine, daraltıcı etkiler yaratabilecek bir maliye ve bütçe siyaseti izleyerek enflasyonla savaşmak zorunluluğu kendini belli etmektedir. Ancak, böyle bir siyasetin iktisadi gelişme amaçları ile çelişebileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Günümüzde enflasyonla savaşmak, geçmiştekine oranla daha hızlı karar almayı, buna karşılık çok daha hesaplı olmayı gerekli kılmaktadır. Bir başka deyişle, enflasyonun ortaya çıkmasını önlemek ya da enflasyonun hızını yavaşlatmak, geçmiştekine göre çok daha zorlaşmıştır. Son yıllarda hız kazanan gelir çekişmesi bu zorluğu arttıran bir başka etkidir. Öte yandan, ülkemiz-

deki enflasyonun değişen niteliği, para siyasetinin daha yaygın ve aynı zamanda daha yoğun biçimde uygulanması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Enflasyonu önlemeğe çalışırken alınacak tedbirlerin, bundan on yıl öncesine oranla daha karmaşıklaşmış bulunan ekonomimizde, iktisadî gelişme hızı, istihdam düzeyi ve üretim hacmi yönünden olumsuz etkiler yaratmamasına dikkat göstermek gerekir. Ancak, ekonomimize ilişkin kararların doğru olarak saptanabilmesi için iktisadî hayattaki nedensellik bağıntılarının iyice bilinmesi, bu amaçla da ekonomimize ilişkin istatistik verilerin hızlı ve sağlıklı biçimde toplanması, zamanında kamu oyunun yararlanmasına sunulması kesin bir zorunluluk olarak görülmektedir.

Son üç yılın deneyimi, ülkemizde gelenekselleşmiş sayılabilecek bazı siyaset uygulamalarının yeniden gözden geçirilmesi ve bazı alanlarda kurumsal değişmeler yapılması zamanının da artık gelmiş olduğunu ortaya koymaktadır.